

Krzysztof Rafał Prokop

Franciszkańskie pochówki członków staropolskiego episkopatu (XVI–XIX w.)

W inauguracyjnym tomie serii wydawniczej *Zakony franciszkańskie w Polsce*, zatytułowanym *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, pośród zamieszczonych tam tekstów nie brakło artykułu znamienitego znawcy genealogii piastowskiej, profesora Kazimierza Jasińskiego z Torunia, pt. *Franciszkańskie pochówki Piastów*¹. W kilka lat po śmierci tego badacza, zmarłego w roku 1997, ukazał się komplementarny artykuł jego autorstwa pt. *Dominikańskie pochówki Piastów*², które to oba teksty wpisują się z jednej strony w nurt refleksji badawczej nad piastowskimi nekropoliami, z których liczne związane są właśnie z fundacjami klasztorными³,

¹ K. Jasiński, *Franciszkańskie pochówki Piastów*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 1 – *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, cz. 2–3 – *Franciszkanie na ziemiach polskich*, pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków 1989, s. 177–195.

² K. Jasiński, *Dominikańskie pochówki Piastów*, [w:] *Dominikanie w środkowej Europie w XIII–XV wieku. Aktywność duszpasterska i kultura intelektualna*, pod red. J. Kłoczowskiego i J. A. Spieża, Poznań 2002, s. 219–237.

³ W tym temacie zwł.: W. Mądry, *Nekropolie piastowskie jako symbol trwania pamięci o dynastii*, [w:] *Symbole władzy – władza symboli*, pod red. M. Dyras, B. Suchoń-Chmiel i T. Kwoki, Kraków 2014, s. 295–304. Nadto m.in.: A. Gąsiorowski, *Najstarsze polskie pochówki monarsze w świetle źródeł pisanych*, „Roczniki Historyczne” 55–56 (1989–1990), s. 85–93; A. Bujak, M. Rożek, *Nekropolie królów i książąt polskich*, Warszawa 1991; H. Kóčka-Krenz, *Pochówki królewskie w katedrze poznańskiej*, „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski” 2 (2006), s. 39–55; *Katalog nagrobków piastowskich*, oprac. A. Losik-Sidorska, Poznań 2020.

z drugiej zaś przynależą one do kategorii opracowań ukazujących świątynie zakon-
ne poprzez pryzmat ich roli, jako miejsc wiecznego spoczynku nie tylko członków
danej wspólnoty życia konsekrowanego, ale również fundatorów, dobroczyńców,
lokalnych elit itd⁴. O ile wszakże pochówki szlacheckie z doby staropolskiej wyda-
ją się być czymś zgoła pospolitym w przypadku tego rodzaju miejsc kultu, o tyle
wspomniane na początku groby dynastów stanowią niewątpliwie coś wyróżniają-
cego, czym poszczycić się mogą tylko nieliczne kościoły, stąd nawet dziś zdarzają
się przykłady pełnych determinacji poszukiwań (nie tylko w materiale źródłowym,
ale także *in situ*), których celem jest dowiedzenie, że w konkretnej świątyni spoczę-
li dawni władcy⁵. W owej perspektywie oczywistą wydaje się refleksja, że – obok
panujących i członków rodów dynastycznych – są inne jeszcze kategorie postaci
z minionych stuleci, których pochówek jest dla danego miejsca nobilitujący, jak
z jednej strony osoby zażywające pośmiertnego kultu czy też uzasadnionej inny-
mi względami sławy u potomnych (na myśl przychodzą tu głośne w swoim czasie
poszukiwania grobu Mikołaja Kopernika w archikatedrze we Fromborku)⁶, z dru-
giej zaś te, którym za życia dane było osiągnąć najwyższą pozycję w ówczesnej

⁴ Przykładowo: M. M. Łobozek, *Pochówki u cieszyńskich bonifratrów w wiekach XVIII i XIX w świetle klasztornych archiwaliów*, Cieszyn 1998; P. B. Gąsiorowski, *Sanktuarium i klasztor w Skępem jako nekropolia*, „Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki Bydgoszczy i Regionu” 8 (2003), s. 180–213; W. Kowalski, „Pogrzebowe trudy” *sandomierskich franciszkanów-reformatów w czasach staropolskich*, „Pietas et Studium” 1 (2008), s. 69–104; J. Sperka, *Nekropolie możnowładcze w krakowskich klasztorach mendykanckich w średniowieczu*, [w:] *Mendykanci w średniowiecznym Krakowie*, pod red. K. Ożoga, T. Gałuszki i A. Zajchowskiej, Kraków 2008, s. 59–73; M. Sobieraj, „*Sepultura saecularium*” u *chełmskich reformatów*, [w:] *Scientia et fidelitate*, pod red. T. Panfila, Lublin 2013, s. 579–593. Ponadto: J. Gumula, *Płyty nagrobne z kościoła franciszkanów w Krakowie*, „Spotkania z Zabytkami” R. 2003 nr 11, s. 12–15.

⁵ Dla przykładu: J. Lewczuk, *Poszukiwania późnośredniowiecznych pochówków książęcych w kościele parafialnym pw. Oczyszczenia NMP w Koźuchowie, gm. loco, pow. nowosolski*, „Adhibenda. Rocznik Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze” 5 (2018), s. 91–113. Także: L. Handschuh, I. Stolarek, A. Juras, M. Zeńczak, M. Marcinkowska-Swojak, A. Myszka, D. Trzciniński, A. Losik-Sidorska, J. Wojtczak, A. Philips, A. Różański, A. Dębski, P. Kozłowski, M. Matla, J. Dobosz, T. Jasiński, J. Piontek, H. Kóčka-Krenz, M. Figlerowicz, *W poszukiwaniu Piastów*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 14 (2016) nr 4, s. 63–77.

⁶ *Poszukiwanie grobu Mikołaja Kopernika*, pod red. J. Gąsowskiego, Pułtusk 2005; *Grób Mikołaja Kopernika*, pod red. J. Gąsowskiego, Pułtusk 2010; *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika – dialog ekspertów*, pod red. M. Kokowskiego, Kraków 2012; T. Borawska, H. Rietz, *Mikołaj Kopernik i jego świat. Środowisko – przyjaciele – echa wielkiego odkrycia*, Toruń 2017² (tamże zwłaszcza polemiczny tekst H. Rietza pt. *Mikołaja Kopernika grób i doczesne szczątki w katedrze*

hierarchii społecznej, warunkowaną czymś więcej, aniżeli wyłącznie pochodzeniem tudzież więzami krwi.

Do tej kategorii, gdy chodzi o społeczeństwo staropolskie, bez wątpienia należy zaliczyć reprezentantów ówczesnego episkopatu katolickiego (zwłaszcza rzymsko-katolickiego), którzy niemal wszyscy wywodzili się wprawdzie z rodzin herbowych, niemniej przynależność do stanu szlacheckiego stanowiła wyłącznie punkt wyjścia dla dalszej kariery kościelnej, której uwieńczenie godnością biskupią musiało zasadzać się zarówno na wyróżniających walorach osobistych, dowodzących umiejętności odnalezienia się w realiach właściwych określonego środowisku oraz momentowi historycznemu, co wszak bywa udziałem nie każdej jednostki. W tym wszakże miejscu nie chodzi o analizę czynników, które warunkowały w dawnych wiekach awanse w ramach struktury hierarchicznej Kościoła, lecz o spojrzenie na ów ostatni etap drogi życiowej każdego człowieka, zamykający jego *curriculum vitae*, mianowicie złożenie doczesnych szczątków zmarłego na wieczny spoczynek. Wskazanie na lokalizację grobu stanowi zresztą niejako stały element kwestionariusza przyjętego w słownikach biograficznych, którego nie zwykło się pomijać nawet wówczas, kiedy brak na ten temat danych, w takim przypadku wskazując na domniemane (czy przynajmniej teoretycznie możliwe) miejsce pochowania, dociekania w której to materii również bywają przedmiotem osobnych artykułów i przyczynków, czy nawet monografii⁷.

Tymczasem zdroworoządkowe przeświadczenie autorów różnorodnych publikacji, iż to świątynie katedralne – jako kościoły biskupie – były miejscami, gdzie obligatoryjnie znajdowali po śmierci miejsce wiecznego spoczynku kolejni rządcy diecezji, okazuje się dla realiów staropolskich (wszakże bynajmniej nie wyłącznie dla nich) dalece względne i tylko po części uprawnione. Jakkolwiek bowiem nie ulega wątpliwości, że w miarę zgodnie uważano w kręgach kościelnych, iż te właśnie

fromborskiej odnalezione oraz na wieczną rzecz pamiątkę zachowane? Refleksje i spostrzeżenia dotyczące poszukiwań, identyfikacji oraz metody badań naukowych).

⁷ Np.: A. Drążkowska, *Odzież i insygnia grobowe biskupów przemyskich obrządku łacińskiego*, Toruń 2014; też, *Problemy z identyfikacją XVIII-wiecznych pochówków biskupów przemyskich obrządku łacińskiego*, [w:] *Królowie i biskupi, rycerze i chłopci – identyfikacja zmarłych*, pod red. W. Dzieduszyckiego i J. Wrzesińskiego (*Funeralia Lednickie*, XVI), Poznań 2014, s. 241–247. Por.: B. Kwiatkowska, J. Szczurowski, „*Biskupi*” i inne osoby duchowne, [w:] tamże, s. 221–227; E. Dąbrowska, *Nieznane groby średniowiecznych duchownych z kolegiaty p.w. śś. Piotra i Pawła w Kruszwicy*, „*Studia Źródłoznawcze*” 54 (2016), s. 21–29.

loca sacra należy postrzegać jako predystynowane, gdy chodzi o ów cel, to jednak w praktyce – w rezultacie rozmaitych uwarunkowań – wcale często nie trzymano się tej zasady, która nie miała wtedy charakteru wiążącego, w czego konsekwencji da się zaobserwować, iż nieraz przez długie dziesięciolecia nie pochowano w katedrze ani jednego biskupa. Co więcej, można nawet wskazać pojedyncze przykłady z obszaru Rzeczypospolitej Obojga Narodów (w jej najszerzych granicach historycznych) świątyń *de nomine* katedralnych, w odniesieniu do których zgoła trudno dowieść, iżby kiedykolwiek pełniły one funkcję nekropolii członków episkopatu, bowiem czy to w ogóle nie wiemy o jakichkolwiek pochówkach biskupich w ich murach, albo też udaje się stwierdzić co najwyżej pojedynczy fakt pogrzebienia tam hierarchy obdarzonego sakrą, co w sytuacji, kiedy dany kościół formalnie był katedrą przez długi czas, budzić może zdziwienie i – w dalszej kolejności – pytanie o powody takiego stanu rzeczy⁸.

W parze z powyższym nasuwa się też drugie, niemniej pierwszorzędnej wagi zapytanie, gdzie w takim razie znajdowali wieczny spoczynek ci spośród reprezentantów staropolskiego episkopatu, których groby nie znajdują się w świątyniach katedralnych? Odpowiadając na nie, należy wskazać w pierwszej kolejności na świątynie w lokalizacjach związanych z biskupimi rezydencjami (zwłaszcza tymi o charakterze długotrwałym, to znaczy użytkowanymi przez kolejnych hierarchów, nie zaś będącymi ulubioną siedzibą tylko pojedynczego biskupa), następnie rodowe nekropolie „przypisane” do kościołów zakonnych czy parafialnych, które to ostatnie bywały też miejscem pochowania w szczególności członków episkopatu tytularnego (wszakże nie wyłącznie ich), posiadających daną parafię jako swe uposażenie. Do tego dochodzą najogólniej ujęte pozostałe lokalizacje, w której to kategorii znajdują się zwłaszcza pochówki warunkowane zgonem na obczyźnie, w trakcie odbywania podróży czy podczas wojennego wygnania, wymuszone śmiercią w okresie trwania zarazy lub w innych okolicznościach wykluczających sprowadzanie ciała do stolicy diecezji, przy czym wszystkie tu wyliczone aspekty – w łącznym ujęciu – ważą na tym, że mapa rozmieszczenia nekropolii biskupich na ziemiach przedrozbiorowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów przedstawia się w sposób o wiele bardziej złożony, aniżeli by to mogło wydawać się

⁸ K. R. Prokop, *Nekropolie biskupie w nowożytnej Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.). Pradawstwo – lokalizacja pochówków – formy komemoracji*, Kraków – Warszawa 2020, s. 79–98 (*Rozmieszczenie biskupich nekropolii na ziemiach nowożytnej Rzeczypospolitej*).

w przypadku refleksji opartej wyłącznie na przesłankach wynikających z kościelnego prawodawstwa⁹.

Niektóre jego postanowienia pozostawały w bezpośrednim związku z okolicznością, że wraz z pojawieniem się w wiekach średnich i następnie szybkim rozwojem wspólnot mendikańckich, zyskujących dużą popularność pośród wiernych, dały o sobie znać kontrowersje pomiędzy klerem świeckim i zakonnym również na tle kwestii związanych z pogrzebami. Odzwierciedleniem tego jest chociażby jeden spośród kanonów Soboru w Vienne (lata 1311–1312), stanowiący: „Od dawna trwa między proboszczami i rektorami oraz innymi kapłanami i klerykami z kościołów parafialnych w różnych miejscach, z jednej strony, a braćmi Zakonu Kaznodziejskiego i Zakonu Braci Mniejszych, z drugiej, poważny i niebezpieczny konflikt [...] w sprawie głoszenia wiernym kazań, słuchania spowiedzi, nakładania pokuty i grzebania ciał zmarłych, o których wiadomo, że wybrali pochówek w kościołach i miejscach należących do tychże braci (*qui apud fratrum ipsorum ecclesias sive loca noscuntur eligere sepulturam*). [...] Postanawiamy [zatem] i zarządzamy, że bracia wspomnianych zakonów [...] w swoich kościołach i miejscach, które gdziekolwiek im podlegają, mają swobodę w zakresie pochówku zmarłych i wolno im przyjmując na wieczysty spoczynek każdego, kto wybierze sobie miejsce lub kościół tych zakonników, [z tym jednak, że] bracia tychże zakonów zobowiązani są przekazywać kapłanom parafialnym i rektorom [miejsc] w całości czwartą część ze wszystkich dochodów zarówno z opłat pogrzebowych, jak również z [dóbr] pozostawionych przez kogokolwiek i w jakikolwiek sposób, [a] ponadto z tego, co zostało dane czy w jakikolwiek sposób darowane w chwili śmierci czy choroby śmiertelnej donatora – jakimkolwiek sposobem, bezpośrednio czy pośrednio – tym braciom lub dla nich przez inne osoby. [...] Rektorzy, duszpasterze i przełożeni w parafiach nie mogą wymagać niczego innego [od zakonników] ponad ową czwartą część, bracia zaś nie mają obowiązku oddawać im więcej, ani też nikt w żaden sposób nie może ich do tego zmuszać”¹⁰.

⁹ Ostatnio na ten temat: K. R. Prokop, *Miejsca wiecznego spoczynku w dawnym prawodawstwie kościelnym (ze szczególnym uwzględnieniem pochówków biskupich)*, [w:] tenże, *Opuscula historico-ecclesiastica ad res gestas Poloniae veteris spectantia*, Kraków 2018, s. 408–449.

¹⁰ *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński i polski*, t. 2 – Konstantynopol IV • Lateran I • Lateran II • Lateran III • Lateran IV • Lyon I • Lyon II • Vienne (869–1312), wyd. A. Baron i H. Pietras, Kraków 2004, s. 548/549–554/555 (zwł. s. 552/553).

Wyartykułowana w powyższym kanonie swoboda wyboru miejsca wiecznego spoczynku w kościołach mendykanckich stanowiła pochodną owej właśnie wielkiej popularności, jakiej wspólnoty te doświadczały w społeczeństwie późnośredniowiecznym, jednając sobie wiernych także rozlicznymi łaskami duchowymi, otrzymanymi ze strony kolejnych papieży¹¹. Nie uległo to zmianie z upływem stuleci, stąd również w ustawodawstwie Soboru Laterańskiego V (1512–1517) pojawia się znany już problem przywilejów uzyskanych w wiekach średnich przez zakonny, budzących opór tudzież niechęć w kręgach duchowieństwa świeckiego (kanon *Super religiosos et eorum privilegia*). Widnieje tam mianowicie dyspozycja, iż „do parafii dla odprawiania pogrzebów tych, którzy wybrali pochówek przy kościołach ich [tj. zakonników] domów i miejsc, bracia nie mogą wchodzić z krzyżem (*cum cruce ad levanda funera*), chyba że wcześniej zapowiedziawszy to duszpasterzowi parafialnemu i otrzymawszy zgodę – bez naruszania uprawnień jego i ordynariusza *loci*, o ile nie dopomagałby im w tym względzie pokojowo posiadany i ciągle przestrzegany dawny zwyczaj. Ci, którzy chcą być pochowani w habicie tychże braci, lecz nie żyją we [wspólnocie] klasztoru, a mieszkają we własnych domach, w swej ostatniej woli swobodnie mogą wybrać sobie miejsce pochowania (*in eorum ultima voluntate sepulturam sibi libere eligere possint*)”¹². W sposób jeszcze bardziej wyraźny nawiązanie do wcześniejszego ustawodawstwa widać w zawartym pośród dokumentów reformistycznego Soboru Trydenckiego (1545–1563) *Kompendium nadużyć związanych z ofiarą Mszy świętej* (z roku 1562), gdzie ojcowie soborowi

¹¹ P. Lex, *Das kirchliche Begräbnisrecht historisch-kanonistisch dargestellt*, Regensburg 1904, s. 138–164 (*Begräbnisrechtliche Verhältnis zwischen Pfarrkirche und Kloster*) oraz 164–198 (*Recht der freien Wahl des Begräbnisortes*).

¹² *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński i polski*, t. 4 – Lateran V • Trydent • Watykan I (1511–1870), wyd. A. Baron i H. Pietras, Kraków 2004, s. 162/163. Z kolei w krajowym ustawodawstwie kościelnym osobna dyspozycja, dotycząca pochówków w kościołach klasztornych, pojawia się pośród statutów synodu archidiecezji gnieźnieńskiej z roku 1720. Głosi ona: „Qui sibi apud regulares sponte et expresse sepulturam elegerint, de hac electione vel per testamentum rite conditum, vel saltem per duos testes fide dignos constare omnino debebit” (dyspozycja ta posiada odpowiedniki w postanowieniach synów diecezjalnych: płockiego z 1733 r., poznańskiego z 1738 r. i chełmińskiego z 1745 r., jak również archidiecezjalnego lwowskiego z 1765 r.). – *Decretales Summorum Pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum provincialium et dioecesanum Regni eiusdem ad summam collectae*, t. 2, ed. Z. Chodyński & E. Likowski, Posnaniae 1882, s. 212 cap. V (*Qua ratione probandum, sepulturam a defuncto electam esse apud regulares*).

– odwołując się do *Dekretu* Gracjana oraz *Dekretalów* Grzegorza IX – postanowili, iż należy „przypominać kanon o odprawianiu Mszy za zmarłych. [...] Zaleca się [też] zakazać pochówku w kościołach”¹³.

Ta ostatnia dyspozycja niejednemu spośród czytelników, przyzwyczajonych do faktu, że świątynie przez wieki stanowiły nekropolie, wydać się może czymś zgoła zaskakującym, niemniej – jak w kompendium *Człowiek i śmierć* pisał Philippe Ariès – wprawdzie „stałą praktyką od chrześcijańskiej starożytności do XVIII w. było grzebanie w kościołach, które zmieniły się w prawdziwe nekropolie, [niemniej] ojcowie soborowi zgodnie podtrzymywali w swoich uchwałach niezmiennie stanowisko prawne [temu przeciwnie]. Długa lista owych tekstów, gdyby je brać dosłownie, mogłaby świadczyć, że groby w kościołach stanowiły mniej lub bardziej rzadki wyjątek, ale wyjątek. Powtarzanie się wszakże zakazów od VI do XVII w., przez ponad tysiąc lat, dowodzi raczej, że mało kto stosował się do nich, [aż] w końcu zastanawiamy się, czy to kanoniczne zarządzenie było kiedykolwiek naprawdę przestrzegane. Od początków praktyki grzebania *ad sanctos* groby zagarniały wnętrza kościołów, poczynając od cmentarnych bazylik, [tak iż] pod koniec średniowiecza [Jean] Gerson już bez oporów zezwalał na kupowanie za temporalia »miejsc bezpiecznych i zaszczytnych na groby« w kościołach, [bowiem] zmarły przejawiał w ten sposób »nabożną przeczność i zacne serce«”¹⁴.

Rozwijając powyższą myśl Ph. Ariès dochodzi do wniosku, iż „jedynym skutkiem owych kanonicznych zakazów było więc to, że – nie przestając głosić dawnej zasady – uzależniono zwyczajowe chowanie zmarłych w kościołach od uiszczenia odpowiedniej zapłaty. [Wprawdzie] za pogrzeby, jak za sakramenty i sakramentalia, nie wolno było brać pieniędzy, ale można było płacić za odstępstwa od obowiązujących reguł: takie jest mniej więcej pochodzenie opłat za pogrzeby, pobieranych przez proboszczów i uważanych początkowo za rodzaj ofiar, lecz potem już wymaganych i nazywanych dwuznacznie oraz nieco wstydliwie »chwalebnyimi obyczajami« (*laudabiles consuetudines*). Tak przynajmniej wyjaśniali to kanoniści XVII i XVIII w., [spośród których Louis] Thomassin pisze: »Kościół nie byłby zmuszony tak często ponawiać dekretów, które zabraniają brać cokolwiek za pogrzeby, gdyby wszyscy wierni godzili się, aby ich chowano na cmentarzach i aby tam oczekiwali zmartwychwstania wspólnego wszystkim, a nawet chwalebniejszego dla

¹³ *Dokumenty Soborów Powszechnych...*, t. 4, s. 633/634.

¹⁴ P. Ariès, *Człowiek i śmierć*, Warszawa 1992, s. 59–61.

tych, którzy mniej dbali [za życia] o tę próżną i śmieszną chwałę, co nawet przez miejsce pochówku chce się wyróżnić». Jak się wydaje, [właśnie zatem] za miejsce bardziej zaszczytne niż na wspólnych cmentarzach czegoś żądano. Na cmentarzach groby były za darmo, więc zamożniejsi, chcąc się wyróżnić, kazali się chować w kościołach”¹⁵.

W odniesieniu do czasów nowożytnych ważnym źródłem dla poruszanej tu problematyki pochówków w świątyniach, stanowiącym odzwierciedlenie zarówno wcześniej stanowionego prawodawstwa, jak i ówczesnej praktyki, pozostają *Instructiones fabricae et supellectilis ecclesiasticae libri duo* św. Karola Boromeusza, które wprawdzie nie zawierają przepisów o charakterze normatywnym, niemniej przynoszą rozpowszechnioną w nowożytnym Kościele i dość powszechnie akceptowaną wykładnię – wraz ze stosownymi uszczegółowieniami – ustawodawstwa Soboru Trydenckiego. Nie brakło tam rozdziału *De sepulcris et coemeteriis*, gdzie na pierwszym miejscu mowa jest o grobach biskupów tudzież innych piastujących godności osób duchownych. Stwierdzone tam zostało: „Po pierwsze, jako że kanony sankcjonują chowanie w kościołach biskupów, prezbiterów i innych osób duchownych, należy przestrzegać pewnych zaleceń dotyczących ich pochówków. A zatem miejsce dla grobu biskupiego może być w świątyni katedralnej, przed wejściem czy bramką do chóru, jeżeli zaś nie ma tam dogodnej przestrzeni, trzeba wybrać inne, które będzie stosowniejsze dla świętego i czcigodnego urzędu biskupiego i jego godności. Nie powinno ono jednak znajdować się w chórze ani prezbiterium, lecz poza ich obrębem, w innej godniejszej i znaczniejszej części kościoła. Taki grób ma się różnić od pozostałych, w tym także kanonickich, lokalizacją i jakimś znakiem godności biskupiej. Groby kanoników powinny być dwa, po prawej stronie biskupiego, oddzielone od niego jakimś odstępem, a w nich będą chowani kanonicy i obdarzeni godnością kapitulną. I tyleż ma być grobów po lewej stronie, również oddzielonych pewnym odstępem, w których będzie się chować księży, kleryków i innych posługujących w tej świątyni katedralnej.

W świątyni kolegiackiej mają być trzy groby, również przed chórem czy w innym godniejszym miejscu, lecz nie w chórze albo w prezbiterium. Jeden pośrodku, w którym będą chowani wyłącznie prepozyci, archiprezbiterzy czy innej rangi zarządcy tego kościoła, drugi, w którym pochowa się kanoników, i trzeci dla pozostałych księży, kleryków i pomocników tego kościoła. Natomiast w poszczególnych kościołach

¹⁵ Jw., s. 61.

parafialnych mają być po dwa groby w takim miejscu, jakie opisano powyżej – jeden wyłącznie dla proboszczów, czyli zarządców kościoła, a drugi dla innych księży posługujących w parafii. Wewnątrz kościoła można także zbudować cztery groby powszechne, jeżeli nie ma na nie miejsca w atrium, w portyku, w eksedrach ani na cmentarzu. Poza tym postanowiono, żeby żadne prywatne groby osób świeckich nie były urządzone w kościele bez zgody biskupa, a te, na których budowę i urządzenie zostanie udzielone pozwolenie, nie mogą być budowane i urządzone przy ołtarzach, a mają być od nich w takiej odległości, żeby wąż grobu znajdował się w odległości przynajmniej trzech łokci od ich podestu, czyli pierwszego stopnia. W żadnym razie nie mogą się znajdować w obrębie chóru lub prezbiterium, ani też w kaplicach bocznych.

Groby mają być zasklepione, nie mogą w żaden sposób wystawać czy wznosić się ponad poziom posadzki kościoła, ale muszą być z nim dokładnie zrównane. Tam, gdzie na to zezwolono, buduje się je po obu stronach kościoła, czyli po prawej i po lewej, w takim porządku rozmieszczone, żeby po obu stronach poszczególne sobie odpowiadały. Żeby z grobów nie wydobywał się smród, trzeba je zakryć dwiema płytami z twardego kamienia, które dokładnie zamkną ich otwór. Mają mieć kształt kwadratu lub inny, właściwy dla wymiarów miejsca, a między nimi powinno zostać nieco przestrzeni. Dolną robi się z nieobrobionego kamienia, ale górną z gładkiego, który ma być zrównany z posadzką kościoła. Antabę przytwierdza się pośrodku górnej płyty, żeby można ją było podnieść. Żeby zaś żadna jej część nie wystawała, trzeba w płycie zrobić wyżłobienie, w którym antaba schowa się całą grubością. Można też zastosować inne rozwiązanie, w którym płytę podnosi się dwoma ćwiekami o pewnej grubości, które przechodząc przez górną część płyty po obu jej stronach, nie wystają nad jej poziom, a od dołu są nieco dłuższe niż jej grubość i są mocne osadzone w poprzecznej sztabie. Po przyłączeniu do niej sznurów, można podnieść i odsunąć płytę. Na górnej płycie nie może być krzyża ani innego świętego wyobrażenia czy wizerunku rzeźbionego, czy też wykonanego w innej technice, żeby nie plamił go brud kurzu i błota, i żeby nie był deptany stopami wiernych. Nie może tam też być innej dekoracji rzeźbiarskiej, żłobionych liter ani w ogóle żadnych napisów czy rzeźb – nawet takich w technice mozaikowej, które by wcale nie wystawały, chyba że zostały wcześniej zatwierdzone przez biskupa”¹⁶.

¹⁶ P. Krasny, M. Kurzej, *Mediolańskie instrukcje o budynkach i sprzętach kościelnych wydane na polecenie Karola Boromeusza i ich recepcja w Kościele katolickim*, Kraków 2021, s. 276–278

Tyle, gdy chodzi o aspekt normatywny, który zawsze brano pod uwagę przy organizacji pochówków – w tym zwłaszcza osób szczególnie eksponowanych, których zwyczajowo uroczysty pogrzeb gromadził wielu uczestników, później zaś miejsce spoczynku było często nawiedzane, co trwało tak długo, jak długo trwała pamięć o zmarłym. Wprawdzie wygłaszane podczas ceremonii funeralnych kazania tudzież mowy panegiryczne, wydawane następnie drukiem¹⁷, zawierały kierowane pod adresem słuchaczy zapewnienie, iż zasługi zmarłego zawsze będą pamiętane, zaś imię jego wspominane z wdzięczności przez kolejne pokolenia, jednak nieubłagany upływ czasu weryfikował w sposób negatywny owe wzniosłe deklaracje, zaś szczególnie wyrazistym świadectwem popadania w niepamięć osób za życia wenerowanych była utrata wiedzy na temat lokalizacji miejsc ich wiecznego spoczynku. Dotyczy to również biskupów, stąd w odniesieniu do wielu spośród członków staropolskiego episkopatu nie jesteśmy dziś w stanie precyzyjnie stwierdzić, gdzie zostali pogrzebani i czy zachowały się materialne ślady ich pochówku, a nawet w przypadkach, gdy miejsce jest znane, zaś w kryptach znajdują się nadal trumny z minionych stuleci, trudnością okazuje się stwierdzenie, która spośród nich wiąże się z daną osobą¹⁸. Wydane drukiem w roku 2021 *Necrologium episcoporum Poloniae* unaoczekniło, iż o pochówkach pokaźnej liczby pasterzy Kościoła na ziemiach historycznie związanych z polską państwowością, czynnych nie tylko w wiekach średnich, ale również w czasach nowożytnych, nie dysponujemy precyzyjnymi informacjami,

(rozdz. XXVII: *O grobach i cmentarzach*). Oryginalny tekst łaciński w: *Instructionum fabricae et supellectilis ecclesiasticae libri II Caroli Borromei*, ed. M. Marinelli (*Monumenta liturgica Concilii Tridentini • Monumenta, studia, instrumenta liturgica*, t. 8), Città del Vaticano 2000, s. 128/129–130/131 (Cap. XXVII).

¹⁷ Zob. dla przykładu: M. Skwara, *Polskie drukowane oracje pogrzebowe XVII wieku. Bibliografia*, Gdańsk 2009.

¹⁸ W dniu 29 VII 2023 r. piszącemu te słowa dana była sposobność nawiedzenia wspólnie z gospodarzem miejsca krypt pod niegdyśszą kolegiatą w Klimontowie, a to celem zyskania orientacji w przedmiocie stanu zachowania opisywanego w dawniejszej literaturze pochówku jedynego w dziejach przedrozbiorowej diecezji krakowskiej sufragana sandomierskiego Wojciecha Józefa Radoszewskiego (1721–1796). Na miejscu okazało się wszakże, iż przy – z konieczności – tylko pobieżnym rekonesansie trudno rozeznaczyć, o którą konkretnie spośród zachowanych w podziemiach trumien chodzi, co stanowi częstą sytuację przy tego rodzaju poszukiwaniach, gdzie nie wchodzi w rachubę naruszanie spoczynku zmarłych. – W. Kukliński, *Miasto prywatne Klimontów i jego kościoły*, Sandomierz 1911 [osobne odbicie z „Kroniki Diecezji Sandomierskiej”], s. 85, 117; J. Wiśniewski, *Dekanat sandomierski* [Monografie dekanatu sandomierskiego], Radom 1915, s. 56.

a zarazem niemało wskazań na ów temat w dawniejszym piśmiennictwie opiera się wyłącznie na przesłankach zdroworozsądkowych, nie zaś na dającym się zweryfikować fundamencie źródłowym¹⁹.

Pora zatem postawić pytanie, jak w owym kontekście przedstawia się tytułowe zagadnienie pochówków członków staropolskiego episkopatu w świątyniach franciszkańskich w okresie nowożytnym, to jest w stuleciach XVI–XIX. W pełni świadomie uchylono się od przyjęcia za *terminus a quo* wcześniejszych stuleci i objęcia rozważaniami również średniowiecza (od czasu pojawienia się franciszkanów na ziemiach polskich)²⁰, dla którego to czasu występuje w interesującym nas obecnie temacie znacznie więcej znaków zapytania aniżeli pewnych informacji, co wymaga innego rodzaju erudycyjnych rozważań, które zresztą rzadko kiedy prowadzą ku jednoznacznej konkluzji tudzież do wyjaśnienia zagadki. Rezultatem drobiazgowego roztrząsania tematu i zazwyczaj obszernych wywodów jest wskutek powyższego wskazanie wyłącznie na zachodzące prawdopodobieństwo, które inny badacz może zakwestionować i tym samym znajdziemy się na powrót w punkcie wyjścia, podczas gdy piszącemu te słowa zasadniczo chodzi o dokonanie tutaj uporządkowania wiedzy pewnej, stwarzającej podstawę dla wyciągnięcia ewentualnych dalszych wniosków przez innych historyków, a nie o konstruowanie hipotez, z którymi jeden być może się zgodzi, drugi zaś nie.

Od razu w tym miejscu trzeba dokonać rozróżnienia dwóch niejako kategorii członków episkopatu, którym należy poświęcić w niniejszym artykule uwagę, bowiem o ile z jedną z tych grup w rzeczy samej wiąże się pożądana przez badacza pewność, gdy chodzi o jednoznaczny i nie budzący wątpliwości charakter przytaczanej faktografii, o tyle w przypadku drugiej wystąpią – i to w kilku przypadkach – wątpliwości, gdy chodzi o lokalizację pochówków. Dotyczy to mianowicie hierarchów Kościoła czynnych na ziemiach etnicznej Polski, jak też na pozostałych terytoriach dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wywodzących się spośród duchowych synów św. Franciszka z Asyżu, która to okoliczność miała istotne znaczenie również przy wyborze lokalizacji miejsca ich wiecznego spoczynku. Jakkolwiek też – o czym wspomniano – w odniesieniu nie do wszystkich biskupów z tego

¹⁹ *Necrologium episcoporum Poloniae*, oprac. K. R. Prokop, Kraków 2021 [tam również na s. 236–243 *Aneks II: Biskupie pochówki z lat 1795–2020/21 na terenie współczesnych diecezji polskich*].

²⁰ Zob.: D. Karczewski, *Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w średniowieczu. Powstanie – rozwój – organizacja wewnętrzna*, Kraków 2012.

grona posiadamy pewność, gdzie zostali pogrzebani, to jednak i spośród tych, co do których żadne tego rodzaju wątpliwości nie zachodzą, nie wszyscy spoczęli w podziemiach świątyń macierzystych rodzin zakonnych. Ważyć tu mogły rozmaite czynniki, przy czym ów, że »preferowanym« w przypadku pasterza diecezji miejscem jego pochowania była świątynia katedralna, w odniesieniu do objętego analizą grona hierarchów o tyle nie był istotny, gdy chodzi o dobę przedzrobiorową, że mendiakanci w ogóle nie zostawiali wówczas ordynariuszami w diecezjach na terenie nowożytnego państwa polsko-litewskiego (jedynym wyjątkiem przeniesiony z Bakowa wprawdzie do Przemyśla, zaś na niedługo przez śmiercią z kolei do Łucka Jan Chrzyciel Zamoyski z zakonu dominikanów), lecz jedynie w na w połę misyjnej diecezji bakowskiej, zlokalizowanej poza granicami Rzeczypospolitej, albo też pełnili posługę biskupów pomocniczych (sufraganów lub tytulariuszy ustanawianych bez powierzenia im którejkolwiek spośród istniejących sufragani), którym – o ile nie należeli do grona danej kapituły katedralnej – nie przysługiwał pochówek w pierwszym spośród kościołów diecezji²¹.

Mimo swej przynależności zakonnej uzyskiwali oni – za dyspensą ze strony Stolicy Apostolskiej – beneficja parafialne (niekiedy także prebendy kapitulne), gdzie niekiedy zwykli przemieszkować, dokładając troski o tamtejsze świątynie, które też mogły stać się miejscem ich wiecznego spoczynku – również z własnego wyboru. Wymowne w tym względzie świadectwo stanowi testament z roku 1709 biskupa bakowskiego Franciszka Stanisława Biegańskiego z Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych (wcześniej prowincjała polskiego z lat 1687–1690), zarazem

²¹ K. R. Prokop, *Polscy biskupi franciszkańscy. Słownik biograficzny*, Kraków 2003; tenże, *Polscy biskupi dominikańscy. Słownik biograficzny*, Kraków 2013. Całościowe spojrzenie na ówczesną hierarchię Kościoła katolickiego (łacińskiego), wpisaną w rodzime dzieje, umożliwiającą dopełniającą się edycje: *Vademecum chronologiczno-bibliograficzne do badań nad hierarchią Kościoła w Polsce i na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, oprac. K. R. Prokop, Kraków 2018; *Nomenclator bibliographicus episcoporum Poloniae 1320–2020*, oprac. K. R. Prokop, Kraków 2020; *Series chronologica episcoporum Poloniae 1473–2023*, oprac. K. R. Prokop, Kraków 2023. Zob. nadto: K. R. Prokop, *Rzymskokatolicki biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów (do czasów I wojny światowej): Baków • Chełm (Krasnostaw) • Halicz • Kamieniec Podolski • Kijów • Lwów • Łuck • Przemyśl • Żytomierz*, Warszawa – Drohiczyn 2014; tenże, *Biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach litewskich i białoruskich dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów (do czasów I wojny światowej): Wilno • Żmudź • Inflanty • Smoleńsk • Mohylów • Mińsk • Wigry • Sejny (Augustów) • Janów Podlaski*, Warszawa – Drohiczyn 2015.

proboszcza w Ostrogu, Brodach, Radoszycach oraz Dąbrowie, który w akcie ostatniej woli zawarł następującą dyspozycję co do miejsca wiecznego spoczynku: „Gdziekolwiek z woli Bożej umrę, w którym probostwie, żeby mnie zaraz przy tym kościele pochowano nieodwłócząc [...] i do żadnego klasztoru franciszkańskiego ciała mego grzesznego nie przewożąc, ale w ziemi grób głęboko na cmentarzu pod palmami, jeżeli w Ostrogu umrę, na pięć łokci i więcej wykopawszy, [tam je złożyli], położywszy jaki kamień mały nade mną z tym napisem: *Hic iacet pastor in medio gregis sui, frater Stanislaus Bieganski, episcopus Valachiae, praepositus Ostrogiensis, Brodensis, Radoszycensis et Dambroviensis*”²². Owo wyraźne podkreślenie, aby poprzestano na pochówku biskupa w miejscu jego zgonu, „do żadnego klasztoru franciszkańskiego ciała nie przewożąc”, w sposób niedwuznaczny wskazuje niemniej, że przyjęta praktyka była taka właśnie, aby wywodzącego się z zakonu hierarchę złożyć na wieczny spoczynek w jednej ze świątyń, nad którą opiekę sprawowali jego współbracia zakonni (z zasady nie dotyczyło to wprawdzie pasterzy diecezji o charakterze rezydencjalnym, lecz co najwyżej pozostawało im wyrazić w testamencie wolę pochowania ich w habicie macierzystej wspólnoty²³; jak jednak poprzednio zaznaczono, w przypadku interesującego nas obecnie grona tego rodzaju zastrzeżenie nie ma w praktyce zastosowania).

Także i w takiej sytuacji mogły dawać o sobie znać rozmaite momenty natury emocjonalnej, związane z wcześniejszymi etapami drogi życia zakonnego, jak

²² Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, sygn. 49 D, k. 20v. Zob. także: K. Kantak, *Z dziejów franciszkanów poznańskich: Stanisław Franciszek Biegański, biskup bakowski*, „Kronika Miasta Poznania” 16 (1938) nr 1, s. 40–48; S. Tylus, *W sprawie datacji śmierci niektórych biskupów kresowych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 70 (1998), s. 358; K. R. Prokop, *Polscy biskupi franciszkańscy...*, s. 28–32; D. Główna, *Majątek osobisty duchowieństwa katolickiego w Koronie w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 2004, s. 29 przyp. 21; K. R. Prokop, *Rzymskokatoliccy biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich...*, s. 115–117.

²³ Tak postąpił chociażby Wojciech Tolibowski, ordynariusz poznański z lat 1655–1663, będący członkiem zakonu norbertanów *vel* premonstratensów, który w testamencie z 26 VI 1663 r. zadysponował: „Corpus meum turpissimum in ecclesia cathedrali, sponsa mea carissima, scapulari albo religioso Ordinis mei Praemonstratensis prius induto, postea habitu decenti episcopali, sine ulla pompa aut superfluo apparatu quam citissime intra quindecim dies sepeliri volo in capella pro tunc, ubi imago miraculosa Domini mei Jesu Christi Crucifixi est deposita” (*Testamenta episcoporum et canonicorum Posnaniensium*, coll. R. Weimann, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” 37 (1910), s. 29). Por. również: *Kronika reformatów poznańskich*, wyd. J. Wiesiołowski, S. B. Tomczak i G. A. Wiśniowski, Poznań 2006, s. 46nn.

zwłaszcza sprawowanie przełożństwa i wynikająca z tego troska o dane miejsce kultu Bożego, warunkująca pragnienie znalezienia tam w przyszłości miejsca wiecznego spoczynku. Za wymowny przykład może posłużyć sporządzony w czerwcu 1698 r. w Brodach przez młodo umierającego – najpewniej wskutek zarazy – Amanda Wiktoryna Czeszejkę (Cieszejkę) z Zakonu Kaznodziejskiego, poprzednika na biskupstwie bakowskim wyżej wspomnianego F. S. Biegańskiego, testament, w którym co się tyczy pochówku zawarta została następująca dyspozycja: „Ciało moje grzeszne chcę, aby deponowane było w kościele grodzieńskim u Wielebnych Ojców Dominikanów prowincji litewskiej, z którego klasztoru wzięty byłem na biskupstwo od Najjaśniejszego Króla Jana III w roku 1693, wieku zaś mego trzydziestym trzecim. Wyplacając wdzięczność temuż klasztorowi leguję *perpetua legatione* złotych 3000, żeby na każdy tydzień za duszę moją grzeszną *a fratribus* były trzy Msze św. *solutae, in reliquis ibidem a me derelictis fruuntur perpetua possessione*, tylko proszę, aby nie zapominali duszy mojej. A że w dni tak gorące niepodobna prowadzić ciało tak daleko aż do Grodna, *pro tunc* proszę imci xiędza przeora pokamienieckiego [o przyjęcie ciała]; *in vim* tego do tegoż kościoła zapisuję złotych 500 *currenti moneta*. Trzy zaś tysiące *dura moneta, sine ullo proventu*, to jest tynfami, nie powinien imci xiędz przeor podkamieniecki wydać Ojcom Dominikanom grodzieńskim, aż przyjadą po ciało moje, a na drogę dać im złotych 300, które ja przywiązuję do tych trzech tysięcy *seorsim*”²⁴.

Hierarcha ów pragnął zatem spocząć w miejscu, gdzie sprawował wcześniej przełożństwo, który to przypadek nie jest bynajmniej odosobniony i zarazem stanowi wskazówkę, iż w sytuacji, kiedy na fundamencie rozpoznanych przekazów źródłowych nie udaje się stwierdzić, gdzie wywodzący się z danej rodzinny zakonnej hierarcha został pochowany, za najbardziej prawdopodobną lokalizację można uznać ów klasztor (i tamtejszą świątynię), z którym duchowny ten był związany przed biskupią nominacją (jak wynika z przytoczonego świadectwa okoliczność, że bliżej miejsca zgonu znajdowały się inne konwenty, wcale nie musi ważyć na tym, iż tam będzie znajdować się grób zmarłego), albo też kościół parafialny, stanowiący ośrodek powierzonego mu beneficjum. Tak też pochowany w pińskiej świątyni

²⁴ S. Barącz, *Rys dziejów Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce*, t. 2, Lwów 1861, s. 65–69. Nadto: [J. M. Giżycki], *Wiadomość o dominikanach prowincji litewskiej*, Kraków 1917, s. 256–257; K. R. Prokop, *Polscy biskupi dominikańscy...*, s. 174–182; tenże, *Rzymskokatolicki biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich...*, s. 133–135.

konwentalnej biskup bakowski Jozafat Parysowicz z Zakonu Braci Mniejszych Konwentalnych był niegdyś w Pińsku zarówno regensem studium zakonnego, jak również gwardianem, gdy z kolei śniatyński kościół parafialny stał się miejscem wiecznego spoczynku jego współbrata Dominika Piotra Karwosieckiego – tak samo biskup Bakowa – dla tej racji, że „w roku 1751 biskup [bakowski] Stanisław Rajmund Jezierski przeniósł rezydencję biskupstwa do Śniatynia na Pokuciu w granicach archidiecezji lwowskiej” (B. Kumor), która to parafia przypadła w udziale wspomnianemu tu jego następcy²⁵.

W poniższej tabeli ukazano zebrane razem informacje na temat zarówno owych źródłowo poświadczonych, a tym samym pewnych, jak też tylko hipotetycznie przyporządkowanych do konkretnych lokalizacji (co odróżniono umieszczeniem w nawiasie kwadratowym tudzież znakiem zapytania) pochówków ogółu wywodzących się spośród duchowych synów św. Franciszka z Asyżu hierarchów Kościoła katolickiego na ziemiach polsko-litewsko-ruskich w stuleciach od XVI do XIX, a więc z doby staropolskiej²⁶. Jest to łącznie siedemnastu biskupów (w tej liczbie jeden nominat, zmarły po uzyskaniu prekonizacji papieskiej, lecz przed przyjęciem sakry), przy czym w przypadku trzynastu miejsce ich wiecznego spoczynku (w rozumieniu określonej świątyni, nie zaś precyzyjnej lokalizacji w obrębie tejże) jest wiadome i nie ulega wątpliwości, gdy znów co się tyczy pozostałych czterech wyrażono wyłącznie przypuszczenie, opierając się na wyżej wyartykułowanych

²⁵ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, cz. 2, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 19 (1969), s. 334 [w osobnym odbiciu na s. 128]. Odnosnie do chronologii obsady stolicy biskupiej w Bakowie: M. Demkowicz, *Poczet biskupów katolickich w Mołdawii*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” n.s. 8 (1861), s. 151–162; B. Morariu, *Series chronologica episcoporum Bacoviensium in Moldavia durante saec. XVII et XVIII*, „Commentarium Ordinis Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium” 37 (1940) nr 10, s. 279–285. Nadto: G. Jakubinyi, *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*, Gyulafehérvár 2004; M. R. Birtz, M. Kierein, *Câtavea succesiuni apostolice catolice din România*, Cluj-Napoca 2011.

²⁶ K. R. Prokop, *Duchowi synowie świętego Franciszka z Asyżu w gronie biskupów historycznych ziem polskich (XIII–XX w.)*. Przegląd prozopograficzny, [w:] *W kręgu dziejów Kościoła i rodziny franciszkańskiej*, pod red. R. Prejsa, Warszawa 1999, s. 195–220; tenże, *Biskupi bernardyńscy w gronie biskupów-zakonników doby staropolskiej (XVI–XVIII w.)*, [w:] *Pięćset pięćdziesiąt lat obecności OO. Bernardynów w Polsce (1453–2003)*, pod red. W. F. Murawca i D. A. Muskusa, Kalwaria Zebrzydowska 2006, s. 237–264 [oba artykuły przedrukowane w: K. R. Prokop, *Episcoporum Poloniae coetus. Szkice prozopograficzne z dziejów hierarchii kościelnej na ziemiach polskich w minionych stuleciach*, Kraków 2017, s. 21–45 oraz 111–131].

przesłankach, warunkowanych wcześniejszą posługą w ramach macierzystej wspólnoty życia konsekrowanego tudzież posiadanymi ewentualnie beneficjami parafialnymi.

Imię, nazwisko, lata życia	Godność w episkopacie	Miejsce pochowania
Jakub DZIADUSKI <i>OFMObs</i> (1490–1568)	biskup sufragan poznański	POZNAŃ, katedra śś. Aposto- łów Piotra i Pawła na Ostro- wie Tumskim
Walerian LUBIENIECKI <i>OFMObs</i> (1561–1617)	biskup ordynariusz bakowski	[? ZWOLEŃ, kościół parafialny Podwyższenia Krzyża Św.]
Adam (Piotr[?]) GOSKI <i>OFMConv</i> (1578/9–1626/7)	biskup ordynariusz bakowski	[? LWÓW, kościół Krzyża Świę- tego (franciszkanów konwen- tualnych)]
Mikołaj Gabriel FREDRO <i>OFMObs</i> (1595–1631)	biskup ordynariusz bakowski	[? SAMBOR, kościół Wnie- bowzięcia NMP (fran- ciszkanów-obserwantów [bernardynów])]
Stefan Atanazy RUDZIŃSKI (RUDZIEŃSKI) <i>OFMObs</i> (ok. 1615–1675)	biskup ordynariusz bakowski	[? WILNO, kościół św. Fran- ciszka i św. Bernardyna (franciszkanów-obserwantów [bernardynów])]
Maciej Marian KURSKI <i>OFMObs</i> (ok. 1613–1681)	biskup ordynariusz bakowski, następnie sufragan poznański	POZNAŃ, kościół św. Fran- ciszka z Asyżu (fran- ciszkanów-obserwantów [bernardynów])
Jakub Franciszek DŁUSKI <i>OFMConv</i> (ok. 1625–1683)	biskup ordynariusz bakowski	LWÓW, kościół Krzyża Święte- go (franciszkanów konwentu- alnych)
Franciszek Stanisław BIEGAŃSKI <i>OFMConv</i> (1649/50–1709)	biskup ordynariusz bakowski	OSTRÓG, cmentarz przy kościelnie parafialnym Wniebo- wzięcia NMP
Krzysztof Adrian SKRZETUSKI <i>OFMConv</i> (1661–1715)	biskup nominat bakowski	KRAKÓW, kościół św. Fran- ciszka z Asyżu (franciszkanów konwentualnych)
Józefat PARYSOWICZ <i>OFMConv</i> (1669/70–1732)	biskup ordynariusz bakowski	PIŃSK, kościół Wniebowzięcia NMP (franciszkanów kon- wentualnych)

Józef Antoni ŁODZIŃSKI <i>OFMConv</i> (1692–1738/39)	biskup sufragan inflancki	KĘTY, kościół Niepokalanego Poczęcia NMP (franciszka- nów-reformatów)
Feliks Tadeusz Benedykt TOWIAŃSKI <i>OFMConv</i> (1720–1782)	biskup sufragan bia- łoruski w diecezji wileńskiej	WILNO, kościół Wniebowzię- cia NMP (franciszkanów kon- wentualnych)
Ignacy Franciszek Kandyd OSSOLIŃSKI <i>OFMConv</i> (1731/32–1784)	biskup ordynariusz kijowski	LUBLIN, kościół śś. Apostołów Piotra i Pawła (kapucynów)
Dominik Piotr KARWOSIECKI <i>OFM- Conv</i> (1728–1789)	biskup ordynariusz bakowski	ŚNIATYŃ, kościół parafialny Matki Bożej Szkaplerznej
Antoni Kornel PRZEDWOJEWSKI <i>OFMCap</i> (1728–1793)	biskup <i>in partibus</i>	WARSZAWA, kościół Przemie- nienia Pańskiego (kapucy- nów)
Prosper Władysław Adam BURZYŃSKI <i>OFMRef</i> (1755–1830)	biskup ordynariusz sandomierski	SANDOMIERZ, katedra Naro- dzenia NMP
Beniamin Piotr Paweł SZYMAŃSKI <i>OFMCap</i> (1793–1816)	biskup ordynariusz podlaski (janowski)	ŁOMŻA, kościół Matki Bożej Bolesnej (kapucynów) [w 2018 trumna przeniesiona do kolegiaty Przenajśw. Trójcy w Janowie Podlaskim]

W komentarzu do powyższej tabeli należy zauważyć, iż tylko część z wymienionych tu hierarchów, wywodzących się spośród duchowych synów św. Franciszka z Asyżu, znalazła miejsce wiecznego spoczynku w świątyniach powierzonych trosce zakonnych współbraci, przy czym w przypadku Ignacego Franciszka Kandyda Ossolińskiego mamy do czynienia z osobliwą sytuacją, że został on pochowany w kościele kapucynów, choć samemu przynależał do Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych²⁷. Co się tyczy natomiast hipotetycznych lokalizacji tudzież przesłanek, jakie zaważyły na opowiedzeniu się za nimi, to w przypadku bernardyna Walentego Lubienieckiego wiadomo, że jako zakonnik w bliżej nieokreślonym momencie

²⁷ O okolicznościach jego zgonu pisała „Gazeta Warszawska” R. 1784 nr 65 (z 14 VIII 1784), s. [1]–[2] (tamże, nr 72 (z 8 IX 1784) – Supplement, s. [2], o egzekwiach za duszę zmarłego hierarchy). Nadto: K. R. Prokop, *Polscy biskupi franciszkańscy...*, s. 110–114; tenże, *Rzymskokatolicki biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich...*, s. 287–289.

popadł on w nie znany co do szczegółów konflikt ze swymi przełożonymi i bez ich zezwolenia opuścił nie tylko macierzystą prowincję (śluby zakonne składał w roku 1585 w Krakowie), ale w ogóle granice Rzeczypospolitej, będąc przyjęty do borykającej się z brakami kadrowymi prowincji na zajętych w niemałej części przez Turków Węgrzech, co utorowało mu później drogę do biskupstwa bakowskiego. Zmuszony w pewnym momencie do porzucenia jego ziem i szukania schronienia w rodzinnym kraju, w 1616 lub 1617 r. uzyskał probostwo w Zwoleniu, z którego dochody stanowiły dlań źródło utrzymania (obok sprawowania posług pontyfikalnych w różnych diecezjach Rzeczypospolitej). O ile zatem zmarł na terenie Polski, a nie za bytności w Mołdawii czy Wołoszczyźnie, miejsce spoczynku najprędzej mógł znaleźć właśnie w zwoleńskim kościele parafialnym pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, gdzie wcześniej dokonał poświęcenia kaplicy Kochanowskich (wzniesionej przy miejscowej świątyni staraniem Adama Kochanowskiego, bratanka sławnego poety renesansowego)²⁸. Z kolei Adam (Piotr[?]) Goski z Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych był we Lwowie regensem studium zakonnego, kustoszem prowincjalnym, prowincjałem, na koniec zaś gwardianem i właśnie przy przełożeniu w klasztorze lwowskim zastała go nominacja biskupia²⁹.

Tak samo bernardyna Mikołaja Gabriela Fredrę powołanie do grona episkopatu spotkało w momencie sprawowania obowiązków gwardiana (zarazem kaznodziei) w Samborze, a równocześnie z kroniki klasztornej *Acta seu monumenta diversa ex duobus vetustissimis protocollis conventus istius Samboriensis ad Beatissimam Virginem Mariam in Coelum Assumptam Ordinis Minorum S.P.N. Francisci Regularis Observantiae* wynika, że jego zgon w roku 1631 nastąpił właśnie w konwencie samborskim („reverendus pater Gabriel Fredro, bonus et quietus religiosus, ex guardianatu Samboriensi ad episcopatum Baccoviensem, qui est in Valachia, assumptus [...], aliquot annorum episcopus, hinc decessit”)³⁰. Co się tyczy natomiast reprezentującego tak samo nurt obserwancki Stefana Atanazego

²⁸ J. Wiśniewski, *Dekanat kozienicki*, Radom 1913 [reprint: Kielce 2000], s. 186; S. Piątkowski, A. Szymanek, *Parafia Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu 1425–2002. Monografia historyczna*, Zwoleń 2002, s. 192–193 nr 9. Również: K. R. Prokop, *Polscy biskupi franciszkańscy...*, s. 99–102; tenże, *Rzymskokatoliccy biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich...*, s. 251–253.

²⁹ K. R. Prokop, *Polscy biskupi franciszkańscy...*, s. 51–54; tenże, *Rzymskokatoliccy biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich...*, s. 180–182.

³⁰ Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, sygn. XXIII-1, k. 77[75]. Zob. także: *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, pod red. H. E. Wyczawskiego,

Rudzińskiego (Rudzińskiego), to gwardianem był on wprawdzie w pierw w Mińsku nad Świsłoczą, a później na Pradze pod Warszawą, jednak ostatnie dziesięć lat życia spędził prawdopodobnie właśnie w Wilnie, zamieszkując w tamtejszym klasztorze prowincjalnym (będący miejscowym kaznodzieją Konstanty Gudowicz został wyznaczony przez kapitułę z 1673 r. na kapelana u boku tego hierarchy), zaś jego zgon nastąpił w Sałupi nad Wilią, skąd ciało zmarłego przewieziono najpewniej do stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego³¹.

W przypadku natomiast uwidocznionego na samym początku tabeli Jakuba Dziaduskiego, to aczkolwiek był on przez krótko gwardianem klasztoru franciszkanów-obserwantów (bernardynów) w Poznaniu, jednak przyjęcie przezeń godności biskupiej spotkało się z negatywnym odbiorem ze strony części współbraci i zaważyło na osłabieniu jego relacji z macierzystym zakonem w okresie długoletniej posługi w charakterze sufragana poznańskiego. Jako taki wszedł on – za dyspensą Stolicy Apostolskiej – do grona miejscowej kapituły katedralnej, co dało mu prawo do znalezienia po śmierci grobu w katedrze na Ostrowie Tumskim, gdzie też został pochowany w kaplicy Najświętszego Sakramentu za ołtarzem wielkim (z fundacji kapituły wystawiony był tam nagrobek, który istniał jeszcze w XVIII w., umieszczony *intra pavementum ad gradus altaris*, opatrzony inskrypcją: *Reverendus in Christo pater dominus Iacobus Dziaduski, episcopus Ennensis, suffraganeus canonicusque Posnaniensis, Ordinis Minorum, vir pius in pauperes, obiit anno 1568*)³². Natomiast poniekąd odwrotną drogę odbył Maciej Marian Kurski (niegdyś sekretarz i definitor wielkopolskiej prowincji

Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 313 (A. Chadam); K. R. Prokop, *Polscy biskupi franciszkańscy...*, s. 49–51; tenże, *Rzymskokatolicki biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich...*, s. 162–163.

³¹ K. R. Prokop, *Polscy biskupi franciszkańscy...*, s. 132–135; tenże, *Rzymskokatolicki biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich...*, s. 324–326. Zob. nadto: *Polonika w rzymskim «Protocollo consecrationum episcoporum et alia 1565–1662» z Archiwum Watykańskiego. Sakry biskupów polskich w Wiecznym Mieście w 2. poł. XVI oraz 1. i 2. tercji XVII w.*, wyd. K. R. Prokop, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 49 (2005), s. 206.

³² K. Kantak, *Sylwetki bernardynów poznańskich. Dwaj sufragani: Jakub Dziaduski i Maciej Marian Kurski*, cz. 1, „Kronika Miasta Poznania” 7 (1929) nr 2, s. 113–132; J. A. Mazurek, *Bernardyni w Poznaniu 1455–1655*, „Studia Franciszkańskie” 4 (1991), s. 258, 287; K. Lutyński, *Kapituła katedralna w Poznaniu w XVI wieku. Organizacja i majątek*, Poznań 2000, s. 64–65, 76, 111, 124; K. R. Prokop, *Biskupi pomocniczy w diecezjach polskich w dobie przedtrydenckiej (2. poł. XIII • 1. poł. XVI w.)*, Kraków 2002, s. 225–227; tenże, *Polscy biskupi franciszkańscy...*, s. 44–47. Również: *Kroniki bernardynów poznańskich*, oprac. S. B. Tomczak i J. Wiesiołowski, Poznań 2002, s. XXI, 40, 50, 55, 117, 122, 314, 324, 338, 396.

franciszkanów-obszerników), który – uzyskawszy zgodę ze strony następcy św. Piotra (skądinąd otrzymaną po kilkuletnich, niełatwych zabiegach) na rezygnację z na w połę misyjnego biskupstwa bakowskiego – powrócił z kresów Rzeczypospolitej Obojga Narodów do rodzinnej Wielkopolski, mając zawczasu zapewnione objęcie poznańskiej sufraganii. W odróżnieniu od J. Dziaduskiego jako sufragana pozostawał w jak najbliższych związkach z klasztorem poznańskim i po zaszłej dnia 27 III 1681 r. śmierci (w opinii świętobliwości) znalazł wieczny spoczynek właśnie w kościele konwentualnym pw. św. Franciszka Serafickiego na Garbarach³³.

Jakkolwiek poniższa uwaga wykracza poza przyjęte dla obecnego opracowania ramy chronologiczne, warto niemniej odnotować, że w momencie powstawania tego artykułu w gronie biskupów Kościoła w Polsce znajdowało się trzech duchowych synów św. Franciszka z Asyżu (wyliczając podług starszeństwa wieku oraz sakry): Marian Błażej Kruszyłowicz z Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych, Antoni Pacyfik Dydycz z Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów oraz wywodzący się z nawiązującej do tradycji obserwanckich (bernardyńskich) Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP Andrzej Damian Muskus z Zakonu Braci Mniejszych, przy czym dwaj pierwsi od lat są już emerytami. Spośród nich A. P. Dydycz, jako niedysiejszy ordynariusz diecezji drohiczyńskiej, ma prawo do pochówku w kościele katedralnym pw. Przenajświętszej Trójcy w Drohiczynie, gdzie za jego rządów pasterskich urządzona została w podziemiach nowa krypta biskupia i najpewniej tam właśnie znajdzie on miejsce wiecznego spoczynku. Natomiast w przypadku M. B. Kruszyłowicza oraz D. A. Muskusa placówkami zakonnymi szczególnie im bliskimi, gdzie każdy z nich sprawował niegdyś funkcje przełożeńskie, są – odpowiednio – sanktuaria w Niepokalanowie w przypadku pierwszego oraz w Kalwarii Zebrzydowskiej w przypadku drugiego, w których tedy można upatrywać preferowane miejsca, gdy chodzi o decyzję co do lokalizacji przyszłego miejsca pochów-

³³ K. Kantak, *Sylwetki bernardynów poznańskich...*, cz. 2, „Kronika Miasta Poznania” 7 (1929) nr 3, s. 180–194; J. A. Mazurek, *Bernardyni w Poznaniu 1455–1655*, s. 287. Także: *Kroniki bernardynów poznańskich*, s. XII, XXI, 179–180, 221, 223, 225, 227, 238, 314, 319, 346, 407, 424; G. A. Kustusz, *Nauka immakulistyczna biskupa Macieja Mariana Kurskiego*, „Studia Franciszkańskie” 6 (1994), s. 89–119; K. R. Prokop, *Konsekracja biskupa Macieja Mariana Kurskiego. Przyczynek do biografii poznańskiego sufragana*, „Kronika Miasta Poznania” [64] (1996) nr 3, s. 236–242; tenże, *Polscy biskupi franciszkańscy...*, s. 96–99; tenże, *Rzymskokatolicki biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich...*, s. 229–231; M. Skwara, *Polskie drukowane oracje pogrzebowe...*, s. 586 nr 553.

ku³⁴, jakkolwiek w przypadku najmłodszego w owym gronie hierarchy, przed którym są jeszcze niemal dwie dekady do momentu osiągnięcia przewidzianego dla biskupa przez prawo kanonicznego wieku emerytalnego, należy liczyć się z ewentualnością awansu z funkcji biskupa pomocniczego na godność pasterską w którejś z diecezji, co siłą rzeczy nie pozostanie bez wpływu na kwestię wyboru nekropolii³⁵.

Powyżej mowa była o hierarchach wywodzących się spośród duchowych synów św. Franciszka z Asyżu – bez względu na to, czy miejscem ich wiecznego spoczynku okazała się jedna spośród świątyń franciszkańskich, czy też zostali oni pochowani w lokalizacji nie mającej nic wspólnego z macierzystą rodziną zakonną. Obecnie czas poświęcić uwagę tym z kolei członkom staropolskiego episkopatu, którzy wprowadzenie nie byli franciszkanami, jednak ostatnia ich droga zawiodła do podziemi któregoś z kościołów powierzonych zakonnikom tej właśnie reguły. I tu wszakże trzymać się będziemy wyznaczonych ram chronologicznych, nie dokonując opisu pochówków dopełnionych przed początkiem XVI stulecia, stąd jako pierwsi pośród uwzględnionych w analogicznym zestawieniu tabelarycznym widnieją poniżej ordynariusze: chełmiński z lat 1495[?]-1514 Mikołaj Chrapicki (Krapicki) oraz chełmski z lat 1505–1518 Mikołaj Kościelecki. Obaj oni byli fundatorami klasztorów franciszkanów-obserwantów – pierwszy w Lubawie, natomiast drugi w Skępem, przy czym pod pewnym względem podobna sytuacja miała miejsce również w przypadku trzeciego z wyliczonych poniżej hierarchów, ordynariusza chełmińskiego z lat 1681–1693 Kazimierza Jana Opalińskiego, który przy istniejącym już wcześniej konwencie franciszkanów-reformatów w Łąkach Bratniańskich ufundował kaplicę, tak iż wszyscy trzej zostali pochowani w zawdzięczających im swe powstanie miejscach, powierzonych trosce duchowych synów św. Franciszka z Asyżu³⁶.

³⁴ Na marginesie można tu wspomnieć, że ustanowiony biskupem pomocniczym w położonej na północno-wschodnich krańcach Polski diecezji ełckiej Adrian Galbas, pochodzący z Bytomia na Górnym Śląsku i będący pallotynem, pragnął zostać pochowany (wedle informacji udzielonej piszącemu te słowa) w Ząbkowicach Śląskich, przy tamtejszym nowicjacie pallotyńskim, w którym rozpoczął niegdyś przygotowującą do kapłaństwa formację. Nominacja na arcybiskupa-koadiutora w Katowicach i objęcie w roku 2023 r. rządów arcypasterskich w Kościele katowickim z oczywistych względów uczyniły tego rodzaju »pragnienie serca« nieaktualnym.

³⁵ K. R. Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy (X–XX w.)*, Koszalin 2003, s. 309–312; tenże, *Polscy biskupi franciszkańscy...*, s. 40–44, 92–95; tenże, *Pasterze i rządcy diecezji mińskiej, pińskiej i drohiczyńskiej*, Drohiczyn 2006, s. 268–282; tenże, *Krakowscy wikariusze „in pontificalibus”*, sufragani i biskupi pomocniczy (szkice biograficzne), Kraków 2022, s. 312–314.

³⁶ K. R. Prokop, *Nekropolie biskupie w nowożytniej Rzeczypospolitej...*, s. 88–89, 135–136.

Imię, nazwisko, lata życia	Godność w episkopacie	Miejsce pochowania
Mikołaj CHRAPICKI (KRAPICKI) (ok. 1450–1514)	biskup ordynariusz chełmiński	LUBAWA, kościół św. Jana Chrzyciela (franciszkanów- -obserwantów [bernardynów])
Mikołaj KOŚCIELECKI (przed 1450–1518)	biskup ordynariusz chełmski	SKĘPE, kościół Zwiastowania NMP (franciszkanów-obserwantów [bernardynów])
Kazimierz Jan OPALIŃSKI (OPALEŃSKI) <i>SOCist</i> (1639–1693)	biskup ordynariusz chełmiński	ŁĄKI BRATIAŃSKIE [Lonk], kościół Wniebowzięcia NMP (franciszka- nów-reformatów)
Mikołaj WYŻYCKI <i>CRL</i> (1649–1705)	biskup ordynariusz chełmski	ZAMOŚĆ, kościół Zwiastowania NMP (franciszkanów konwentalnych)
Walenty Maciej ARCEMBERSKI (1666–1717)	biskup ordynariusz kijowski	WOŹNIKI (Wielkopolska), kościół Stygmatów św. Franciszka z Asyżu (franciszkanów-reformatów)
Michał SZEMBEK (1655–1726)	biskup sufragan krakowski	KRAKÓW, kościół św. Kazimierza (franciszkanów-reformatów)
Jan Feliks SZANIAWSKI (ok. 1673–1733)	biskup ordynariusz chełmski	ZAMOŚĆ, kościół św. Piotra z Alkantary (franciszkanów- -reformatów)
Jan DUWALL (DUVAL) (1720–1785)	biskup nominat tarnowski	TARNÓW, cmentarz przy kościele Matki Bożej Śnieżnej (franciszka- nów-obserwantów [bernardynów])
Maciej Grzegorz GARNYSZ (1740–1790)	biskup ordynariusz chełmski	WARSZAWA, kościół Przemienienia Pańskiego (kapucynów)
Michał CHOMIŃSKI (1729–1803)	biskup sufragan żmudzki	WILNO, kościół św. Franciszka i św. Bernarda (franciszkanów-obser- wantów [bernardynów])
Aleksander DOBRZAŃSKI (1766–1831)	biskup sufragan sandomierski	SANDOMIERZ, cmentarz przy kościółce św. Józefa Oblubieńca NMP (franciszkanów-reformatów)
Aleksander DOBRZAŃSKI (1766–1831)	biskup sufragan sandomierski	SANDOMIERZ, cmentarz przy kościółce św. Józefa Oblubieńca NMP (franciszkanów- -reformatów)
Stanisław Henryk CHOROMAŃSKI (1769–1838)	arcybiskup metropolita warszawski	WARSZAWA, kościół Przemienienia Pańskiego (kapucynów)

Zdarzały się sytuacje, kiedy to upatrzone zawczasu na wieczny spoczynek miejsce, do którego też zostało przypisane odpowiednie uposażenie materialne, podobnie jak ustanowione tam były aniwersarze, a niekiedy nawet wystawiony został za życia dobroczyńcy pomnik nagrobny, nigdy nie spełniało wyznaczonej mu funkcji, czego przykładem kaplica Batorych przy kościele franciszkanów konwentalnych w warmińskim Barczewie. Stojący w latach 1589–1599 na czele diecezji warmińskiej kardynał Andrzej Batory (bratanek króla Stefana Batorego) ufundował w niej okazały pomnik nagrobny z pełnopostaciowymi przedstawieniami figuralnymi dla siebie oraz swego brata Baltazara, bowiem miała to być ich wspólna nekropolia, lecz ani jeden, ani też drugi nie spoczął w barczewskiej świątyni franciszkańskiej, przy czym purpurat z Warmii poniósł tragiczną śmierć z dala od ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów i został pochowany w katedrze w dalekim Gyulafehérvár (Alba Julia)³⁷. W tym zatem przypadku wola zmarłego (z przyczyn poniekąd obiektywnych) nie mogła doczekać się spełnienia – odmiennie, aniżeli w odniesieniu do wspomnianego wyżej Mikołaja Kościeleckiego, o którym Stanisław Chodyński pisał w niepublikowanym *Katalogu prałatów i kanoników włocławskich* (hierarcha ten bowiem był zarazem prepozytem kapituły katedralnej we Włocławku), iż „ustając na siłach, zebrał kapitułę w dniu 7 XII 1514 r. i oznajmił, że *propter ingravescentem iam aetatem, tum etiam propter infirmitatem paralyticam, qua a tribus annis laborat et afficitur*, obawia się, aby nagle z tego świata nie zeszedł. Stanowi zatem egzekutorów testamentu [...], zaś grób obiera sobie *in coenobio Fratrum Minorum de Observantia s. Bernardini conventus in Skampe, in ecclesia, quam ipse dominus episcopus Chelmensis fundavit, muro erexit et una cum coenobio aedificavit, ante aram maiorem, sub lapide, quem ibidem cum armis posuit*. [...] Był jeszcze obecny na kapitule generalnej w styczniu 1518 r., ale zakończył ją dziekan, biskup prepozyt bądź więc zachorował, bądź wyjechał.

Niedługo też notariusz kapituły opisał śmierć i pogrzeb biskupa Kościeleckiego w tych słowach: *Anno Domini 1518, die vero Martis, quarta mensis Maii, hora ferme 21. vel quasi, reverendissimus in Christo pater et dominus Nicolaus Cosczielecki, de armis et domo Ogonovije* [Ogończyk], *Dei gratia episcopus Chelmensis et praepositus*

³⁷ J. Kowalkowski, *Testament Andrzeja Batorego z 1599 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” R. 2012 nr 4, s. 647–664. Także: A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, t. 2 – *Słownik*, Olsztyn 2000, s. 18; J. Chłosta, *Słownik Warmii (historyczno-geograficzny)*, Olsztyn 2002, s. 31; *Poczet biskupów warmińskich*, pod red. S. Achremczyka, Olsztyn 2008, s. 183–192 (A. Szorc).

huius Wladislaviensis ecclesiarum, vir et aetate et moribus satis maturus, ecclesiarum et pauperum singularissimus amator et pater, pietate, clementia et liberalitate insignis, monasterii Fratrum Minorum de Observantia regulari s. Francisci conventus in Skampe Plocensis ac parochialis in Bijala Posnaniensis dioecesis ecclesiarum de novo constructor, erector et dotator, modestiae et patientiae non communium, rebus omnibus suis bene et laudabiliter dispositis, condito ultimae suae voluntatis solemnino testamento, sacramentis Ecclesiae rite et legitime procuratus in manibus duorum fratrum conventus in Skampe monasterii praedicti eundem confortantium, et rationis et sermonis et loquela libere compos, diuturna tamen infirmitate paralysis confectus, in summo Wladislaviensi et in stuba maiori domus antiquae, suae solitae residentiae, diem huius transitoriae et labilis vitae suae clausus extremum. Et postridie, videlicet die Jovis sexta mensis Maii, in dicto monasterio Skampensi, sub lapide ante aram maiorem, dudum ad ea imposito, armis et titulis suis sculpto et ornato, heu sero cuculla monachali post mortem indutus, nulla amicorum consanguineorumque lugubre turma, sepultus [wyraz zatarty], etenim diebus huiusmodi calidis cadaver non illitum servari potuit, sola enim executorum caterva comitante, situs est”³⁸.

Bernardyni w Skępem grobem fundatora mogli opiekować się aż po rok 1864, kiedy doświadczyli kasaty ze strony rosyjskiego zaborcy³⁹, natomiast mniej pomyślnie potoczyły się – przynajmniej z początku – losy fundacji w Lubawie, bowiem „do tego klasztoru sprowadził biskup chełmiński Mikołaj Chrapicki Braci Mniejszych z Saksonii, którzy na kapitule ryskiej w 1510 r. zostali przyjęci do kustodii

³⁸ Archiwum Diecezjalne we Włocławku, b. sygn. – S. Chodyński, *Katalog prałatów i kanoników włocławskich*, s. 432–433. Zob. także: W. F. Pawelec, *Biskupstwo chełmskie (szkic historyczny)*, cz. [6], „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 16 (1934) nr 11, s. 390 nr 9; K. R. Prokop, *Rzymskokatolicki biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich...*, s. 221–223; S. Szybkowski, *Kościelacy ze Skępego herbu Ogon i ich protoplaści. Studium z dziejów późnośredniowiecznej rodziny możnowładczej*, Gdańsk 2018, s. 299–341; *Włocławski słownik biograficzny*, t. 10, pod red. S. Kunikowskiego, Włocławek 2023, s. 103–105 (K. R. Prokop).

³⁹ *Klasztory bernardyńskie w Polsce...*, s. 322–334 (W. Murawiec). Nadto: *Tota pulchra. 520. rocznica przywiezienia figury Matki Bożej Brzemiennej, Pani Skępskiej*, z Poznania do Skępego: 1496–2016, pod red. C. J. Moryca, Kalwaria Zebrzydowska 2016; *Rozwój kultu Matki Bożej inspirowany przez figurę Najświętszej Maryi Panny Skępskiej, Królowej Mazowsza, Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej*, pod red. A. K. Sitnika, Kalwaria Zebrzydowska 2018; M. Krajewski, *Dobrzyńska Częstochowa. Sanktuarium NMP Skępskiej, Matki Bożej Brzemiennej – Królowej Ziemi Dobrzyńskiej, Mazowsza i Kujaw. Na 525-lecie sprowadzenie do Skępego figury Matki Bożej (1496–2021)*, oprac. A. K. Sitnik i R. Prejs, Skępe 2021.

inflancko-pruskiej w ramach zakonnej prowincji saskiej, [jednak] reformacja protestancka przyniosła upadek lubawskiemu klasztorowi [...]. Ustał dopływ zakonników z Saksonii oraz nowicjuszy spośród pruskiej ludności niemieckiej [i] klasztor zaczął się wyludniać. Ostatnim zakonnikiem w Lubawie (z prowincji saskiej) był o. Andrzej Laurentii, który zmarł w 1564 r. Automatycznie był to koniec konwentu. Z przewaleniem się reformacji biskup chełmiński Piotr Kostka podjął starania w sprawie reaktywowania opuszczonego klasztoru, [a] pierwszym polskim bernardynem, który przybył do Lubawy, był o. Hieronim Scipiades z Łekna. Został on kościół zniszczony, grożący ruiną” (J. Krawiec), stąd u schyłku XVI stulecia przystąpiono do budowy nowej świątyni, ukończonej w roku 1610, w którym to kontekście trudno stwierdzić, jaki los stał się udziałem w owych niesprzyjających okolicznościach grobu tudzież złożonych w nim doczesnych szczątków niegdyśszego fundatora, niemniej jego częściowo zatarta płyta nagrobna zachowała się do dziś dnia w prezbiterium lubawskiego kościoła św. Anny (od 2000 r. parafialnego)⁴⁰. Niefortunnie potoczyły się także wypadki, gdy chodzi o fundację w Łąkach Bractwiankich na Warmii, bowiem w dobie porozbiorowej tamtejszy konwent doczekał się kasaty, zaś w latach osiemdziesiątych XIX w. kościół oraz budynki poklasztorne uległy pożarom i po dziś dzień pozostają nieodbudowane – pomimo wielokrotnie czynionych starań o przywrócenie temu miejscu jego sakralnego charakteru⁴¹.

⁴⁰ *Klasztory bernardyńskie w Polsce...*, s. 184–188 (J. Krawiec) [cytat ze s. 185]. Również: J. Fankidejski, *Utracone kościoły i kaplice w dzisiejszej diecezji chełmińskiej podług urzędowych akt kościelnych*, Pelplin 1880, s. 126–127 (tam informacja, iż biskup–fundator „po śmierci został w tymże kościele pochowany przy wielkim ołtarzu, gdzie mu wdzięczni ojcowie sprawili pomnik”); *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, pod red. [P. Czaplewskiego], Pelplin 1928, s. 443; T. Glemma, *Odnowienie klasztoru bernardynów w Lubawie przez biskupa chełmińskiego Piotra Kostkę*, wyd. K. R. Prokop, „Zapiski Historyczne” 62 (1997) nr 4, s. 113–122; T. Jurkowlanec, *Nagrobki średniowieczne w Prusach*, Warszawa 2015, s. 284–285 nr 233.1 („Nagrobek biskupa Mikołaja Crapitza w chórze, przed ołtarzem głównym, wapien 136 x 275 cm. W polu płyty stojąca, ujęta frontalnie postać biskupa w szatach pontyfikalnych; prawica uniesiona w geście błogosławieństwa, w lewej pastorał; pod stopami tarcza z herbem Rola. W rogach koliste medaliony z płaskorzeźbionymi wyobrażeniami symboli Ewangelistów [...]. Powierzchnia wydeptana, przedstawienia słabo czytelne. W obramowaniu minuskułowa inskrypcja: «Depositum reverendi in Christo patris domini Nicolai, quondam episcopi Culmensis, fundatoris ac rectoris huius loci, defuncti in Domino anno Domini MCCCCXCIII»”).

⁴¹ J. Fankidejski, *Utracone kościoły i kaplice...*, s. 117–118 (*Kaplice przy starym kościele w Łąkach*): „Warte [są] pamięci trzy kaplice, które znajdowały się dawniej przy starym i dość małym kościółku w Łąkach, ale zaniechane zostały w roku 1785, kiedy wybudowano nową,

Analogiczne wysiłki przyniosły pomyślny skutek w odniesieniu do powierzonych pierwotnie franciszkanom-reformatom fundacji klasztornej w Woźnikach koło Grodziska Wielkopolskiego, która począwszy od roku 1978 na powrót znajduje się pod opieką duchowych synów św. Franciszka z Asyżu, niemniej długotrwały okres opuszczenia i zaniedbania tego obiektu nie pozostał bez ujemnych konsekwencji również dla istniejącej w podziemiach świątyni nekropolii. Szczególnie wymownym tego świadectwem, nad którym każdej osobie pragnącej godnego i niczym nie zakłóconego spoczynku zmarłych trudno przejść w sposób obojętny, jest interesujący nas w kontekście tematyki niniejszego artykułu, tam właśnie zlokalizowany pochówek wywodzącego się z Wielkopolski, a promowanego w roku 1715 na nominalnie wprawdzie rezydencjalne, w praktyce niemniej bardziej już wtedy tytularne biskupstwo kijowskie Walentego Macieja Arcemberskiego. Zachowana w kryptach woźnickiego kościoła klasztornego jego oryginalna trumna, której dziś już pozbawione szklanych (czy też kryształowych) tafli okienka pozwalają zajrzeć do wnętrza, zawiera doczesne szczątki zmarłego przeszło trzy wieki temu hierarchy, w nieznanych okolicznościach sprofanowane poprzez oddzielenie od korpusu głowy, której w trumnie brak i jej los pozostaje niewiadomy, a jedynie domyślać

dzisiejszą świątynię. [1.] Kaplica Opalińskiego. Wystawił tę kaplicę na uczczenie swojego imiennika i patrona, św. Kazimierza, wielki dobroczyńca tutejszego klasztoru, biskup Kazimierz Opaliński. Przytykała do muru kościoła, [a] zacny fundator obdarzył ją dość wielką relikwią św. Kazimierza. [2.] Kaplica Działyńskich. Chcąc wznović i zachować pamięć krewnych swoich i fundatorów łąkowskiego klasztoru Tomasz Działyński, wojewoda chełmiński, zbudował na początku XVIII w. małą kaplicę mieszczącą w sobie groby rodzinne [...]. [3.] Kaplica grobowa. W krypcie pod kościołem urządził biskup Opaliński drugą jeszcze kaplicę, zwaną grobową; w niej chowano ciała zmarłych ojców. Sam też pragnął po śmierci spoczywać tu obok swoich ulubieńców [...]. Kiedy umarł we dworze swoim w Turowie, wdzięczni ojcowie przewieźli ciało do Łąk i z przynależną uroczystością pochowali roku 1693". Także: *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, s. 500 („krypta fundacji biskupa Kazimierza Jana Opaleńskiego, w której spoczęły zwłoki fundatora”); E. Piszcz, *Łąki Bratiańskie – najstarsze miejsce kultu maryjnego w diecezji chełmińskiej*, „Nasza Przyszłość” 34 (1971), s. 192–193 („Szczególną opieką otaczał klasztor łąkowski biskup [Kazimierz] Jan Opaliński, będący gorliwym czcicielem Maryi. On również polecił wybudować swoim kosztem kaplicę z kryptą, wyrażając jednocześnie życzenie, by go tam pochowano. A kiedy zmarł 20 VII 1693 r. w Turowie, gdzie od czterech lat stale już mieszkał, to zgodnie z ostatnią wolą wyznaczyła kapituła [katedralna] na miejsce spoczynku kościół łąkowski, gdzie 11 VIII tr. odbyły się ceremonie pogrzebowe. Uczestniczyli w nich, poza duchowieństwem diecezjalnym i zakonnym, również książę biskup warmiński Jan Stanisław Zbąski i biskup inflancki Mikołaj Popławski”). Ponadto zob.: A. Korecki, *Sanktuarium maryjne w Łąkach Bratiańskich*, Pelplin 2002.

się można, że zbezczeszczenie tego (a być może także innych spośród tamtejszych pochówków) nastąpiło właśnie w okresie wieloletniego opuszczenia przez pierwotnych opiekunów tej ustronnie położonej fundacji klasztornej, wystawionej długi czas na różnorakie akty wandalizmu⁴².

Nic podobnego nie miało natomiast miejsca w odniesieniu do placówek franciszkanów konwentualnych oraz franciszkanów-reformatów w Zamościu, które wprawdzie również zostały odebrane zakonnikom w dobie porozbiorowych kasat, niemniej zlokalizowane w znaczącym ośrodku miejskim, gdzie funkcjonowały liczne instytucje kościelne, nie popadły w zupełne zaniedbanie i dziś na powrót służą celom kultu Bożego. Wspomina się tu o nich, jako że tam właśnie pochowani zostali – jak ukazano w powyższym zestawieniu tabelarycznym – ordynariusze chełmscy Mikołaj Wyżycki i Jan Feliks Szaniawski, jednak bynajmniej nie okazało się to gwarantować zachowania w postaci nienaruszonej ich pochówków. Jak w odniesieniu do drugiego z wymienionych piszą autorzy jego świeżej daty życiorysu w *Polskim słowniku biograficznym* (Andrzej Haratym oraz Robert Kozyrski), „gdy po zamknięciu świątyni i likwidacji klasztoru [reformatów] przez władze austriackie w 1806 r. opustoszałe budynki przeznaczono na cele wojskowe, a następnie administracyjne, trumny J. F. Szaniawskiego oraz innych pochowanych tam osób przeniesiono na cmentarz parafialny [i] obecne miejsce jego pochówku nie jest znane”, przy czym z analogiczną sytuacją mamy do czynienia także w odniesieniu do bardzo wielu (jeśli nie wprost większości) pochówków w świątyniach z doby staropolskiej⁴³.

O ile zatem trumna z ciałem biskupa W. M. Arcemberskiego w położonej na ustroniu i przez długi czas opustoszałej fundacji klasztornej w wielkopolskich

⁴² B. Wojcieszak, Z. Duda, *Zarys dziejów kościoła i klasztoru franciszkanów-reformatów na Wyrwale w Woźnikach*, Opalenica 1998 [zwł. s. 16 oraz ilustr. 8 na s. 15]; *Klasztor franciszkanów w Woźnikach. Dzieje – ludzie – budowle*, pod red. P. Klinta i A. Pańczaka, Woźniki 2011; *Klasztor i kościół franciszkanów w Woźnikach. Dzieje – przewodnik – roczniki woźnickie*, pod red. A. Pańczaka, Grodzisk Wielkopolski 2021. Odnośnie do osoby pochowanego tam hierarchy zob.: J. Gacki, *Benedyktyński klasztor w Sieciechowie według pism i podań miejscowych*, Radom 1872, s. 208–209; K. R. Prokop, *Rzymskokatolicy biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich...*, s. 106–107. Nadto: *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII–XX wieku*, t. 1], oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2010, s. 332 nr 839 (*Materiały biograficzne ks. Walentego Arcemberskiego*); t. 2, oprac. F. Kiryk, Kraków 2018, s. 47 nr 132 II–133 II.

⁴³ M.in.: A. Kędziora, *Dawna architektura i budownictwo Zamościa*, Zamość 1990; tenże, *Encyklopedia miasta Zamościa*, Chełm 2000. Także: A. Bartko-Malinowska, *O nieistniejących kościołach zamojskich*, „Nasza Przeszłość” 127 (2017), s. 201–219.

Woźnikach, choć sprofanowana, do dziś dnia ocalała, o tyle po pochówku biskupa J. F. Szaniawskiego w kościele poreformackim w Zamościu nie ma już śladu i próżno poszukiwać jego szczątków, co dotyczy także grobów wielu innych biskupów Kościoła w Polsce z minionych stuleci (w owej liczbie wspomnianego wyżej Mikołaja Wyżyckiego, jako że zamojska świątynia franciszkanów konwentualnych tak samo została przeznaczona przez zaborcę na cele wojskowe i gruntownie przebudowana, klasztor zaś rozebrany). Co znamienne, żadnej gwarancji zachowania pamięci o miejscu wiecznego spoczynku nie dawał również pochówek na cmentarzu, pośród elit rozpowszechniony dopiero wszakże w ostatnich dekadach XVIII w., a następnie nakazany przez administrację władz zaborczych w sposób obligatoryjny (poczynając od zaboru austriackiego). Świadectwem tego losy grobów zarówno pierwszego w dziejach diecezji sandomierskiej sufragana Aleksandra Dobrzańskiego, jak też nominata na nowo ustanowione biskupstwo tarnowskiego Jana Duwalla, który w trakcie oczekiwania na zakończenie procedur poprzedzających prekonizację ze strony następcy św. Piotra zmarł w Tarnowie 13/14 XII 1785 r. w tamtejszym klasztorze franciszkanów-obserywantów (bernardynów), gdzie urzędował jako dotychczasowy oficjał i wikariusz generalny. Bezwzględnie też został pochowany na przykościelnym cmentarzu bernardyńskim, *coram foribus ecclesiae*, jednak po rychłej, bowiem przeprowadzonej już w roku 1789 kasacji klasztoru, tamtejsza świątynia została przeznaczona na użytek świecki i wraz z całym jej otoczeniem gruntownie przekształcona, by służyć odtąd celom administracyjno-urzędowym, co pociągnęło za sobą likwidację cmentarza. Dziś już tedy po miejscu wiecznego spoczynku J. Duwalla nie ma żadnego śladu, jakkolwiek okoliczność, że w swoim testamencie duchowny ten zadysponował, „aby ichmoście xięża egzekutorowie kazali tablic marmurowych półarkuszowych cztery wyrobić z napisem krótkim: *Kapłan Jan, niegodny grzesznik, prosi o westchnienie*, takowe przy wchodzie do kościoła wojnickiego z obydwóch stron wmurować, w Radłowie także podobną jedną [*w obu tych miejscach był proboszczem*], czwartą [*natomiast tam*], gdzie będę pochowany”, pozwala liczyć się z ewentualnością znalezienia owej tablicy – w razie przeprowadzenia poszukiwań archeologicznych – w lokalizacji, gdzie pierwotnie znajdował się grób⁴⁴.

⁴⁴ Druk aktu ostatniej woli J. Duwalla w: *Testamenty mieszczan wojnickich 1599–1809*, wyd. P. Dymmel, Wojnicz 1997, s. 172–183 nr 80. O samym duchownym i jego losach: F. Herzig, *Katedra, niegdyś kolegiata w Tarnowie, 1400–1900*, Tarnów 1900, s. 129–130; J. Szymański, *Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465–1786*, Lublin 1962, s. 157–163; B. Kumor, *Obsada*

Na tak samo zlikwidowanym cmentarzu przy dawnym kościele franciszkanów-reformatów w Sandomierzu, na którym został pochowany biskup A. Dobrzański, wznosi się dziś umieszczona na cokole figura św. Aleksandra papieża (patrona z chrztu zmarłego hierarchy), którą wystawiono w tym właśnie celu, aby przywodziła na pamięć tamten biskupi pochówek, jakkolwiek trudno twierdzić, czy stoi ona dokładnie w miejscu niegdyśszego grobu sandomierskiego sufragana, czy też tego rodzaju bezpośredni związek, gdy chodzi o jej usytuowanie, jednak nie zachodzi⁴⁵. Jakiegokolwiek wątpliwości co do tego, gdzie dziś znajdują się doczesne szczątki zmarłego, nie występują natomiast w odniesieniu do sufragana krakowskiego z lat 1706–1726 (a zatem hierarchy współczesnego wyżej wspomnianemu W. M. Arcembierskiemu) Michała Szembeka, którego zmumifikowane zwłoki zachowały się w kryptach kościoła franciszkanów-reformatów w Krakowie, wyeksponowane w nakrytej szklaną taflą trumnie, nad którą też wtórnie umieszczono wykonany z blachy czerwony kapelusz biskupi okazałych rozmiarów z przywieszonymi chwostami oraz przełamaną na pół tablicę z barwnym wizerunkiem rodowego herbu oraz wierszowanym napisem komemoratywnym (epigramat), stanowiące pozostałość po charakterystycznym dla pogrzebów możnych osób z doby staropolskiej *castrum doloris*, czyli bogatej i pełnej symboliki dekoracji katafalku na czas uroczystości pogrzebowych⁴⁶. Współ między innymi z eksponowanymi w krypcie biskupiej kolegiaty w Janowie Podlaskim trumnami Franciszka Antoniego Kobielskiego, Antoniego Erazma Wołłowicza i Adama Stanisława Naruszewicza (także

biskupstwa tarnowskiego w latach 1783–1807, „*Analecta Cracoviensia*” 13 (1981), s. 430–439; tenże, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, s. 244–249 nr 1; A. Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 1 – *Biskupi i kanonicy*, Tarnów 1999, s. 25–27; K. R. Prokop, *Krakowscy wikariusze „in pontificalibus”*..., s. 343–348.

⁴⁵ J. Wiśniewski, *Biskupi sandomierscy*, Radom 1913, s. [35]–[36]; tenże, *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich od 1186–1926 r. tudzież sesje kapituły sandomierskiej od 1581 do 1866 r.*, Radom 1926, s. 53–54, 340–341; B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska 1818–2018. Tradycje historyczne*, Sandomierz 2018, s. 22, 155; *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 4, oprac. B. Stanaszek, R. Nowakowski i P. Tylec, Sandomierz 2019, s. 329–330. Nadto: K. Bogacka, *Ornamenta episcoporum. Społeczna historia i symbolika insygniów biskupich na ziemiach polskich 1801–1919*, t. 1, Warszawa 2021, s. 283–285; t. 2, Warszawa 2021, s. 93–95.

⁴⁶ M. Wilczyński, *Klasztor Świętego Kazimierza OO. Reformatów w Krakowie według archiwum tegoż klasztoru*, Kraków 1893, s. 242; B. Przybyszewski, *Katalog kanoników krakowskiej kapituły katedralnej w XVIII wieku*, Kraków 2009, s. 219–220; K. R. Prokop, *Krakowscy wikariusze „in pontificalibus”*..., s. 137–145.

Józefa Twarowskiego), których zawartość – w latach poprzedzających ich konserwację – również bywała odwiedzającym okazywana, dalej odkrytym przypadkowo i wtórnie wyeksponowanym pochówkiem biskupa Michała Jana Delamarsa w podziemiach obecnej świątyni archikatedralnej w Lublinie, czy ponownie pochowanymi – po uprzednich eksploracjach archeologicznych tudzież badaniach antropologicznych – XVIII-wiecznymi pasterzami diecezji przemyskiej, spoczywającymi w kryptach archikatedry w Przemyśle, wreszcie też złożonym w podziemiach miejscowego kościoła stacyjnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego fundatorem Góry Kalwarii, ordynariuszem poznańskim Stefanem Wierzbowskim, owe zachowane i zarazem precyzyjne zlokalizowane franciszkańskie pochówki W. M. Arcemberskiego oraz M. Szembeka pozwalają badaczowi epoki zyskać lepsze rozeznanie w przedmiocie kultury funeralnej doby staropolskiej⁴⁷.

Brak natomiast wiadomości na temat stanu zachowania pochówków zarówno ordynariusza chełmskiego Macieja Grzegorza Garnysza, pogrzebanego 6 X 1790 r. w kościele kapucynów w Warszawie (podobnie przynależącego do pierwszej spośród omówionych tu grup hierarchów Ignacego Franciszka Kandyda Ossolińskiego, spoczywającego w świątyni kapucynów w Lublinie, o których grobach piszący te słowa zasięgał informacji między innymi u śp. O. Prof. Rolanda Prejsa *OFMCap*)⁴⁸, tak samo pochowanego tam w roku 1838 metropolity warszawskiego Stanisława Henryka Choromańskiego (w dotychczasowej literaturze miejsce jego wiecznego spoczynku w sposób mylny odnoszono do warszawskiego kościoła misjonarzy-lazarystów na Krakowskim Przedmieściu – pomimo braku w katakumbach tablicy wskazującej lokalizację trumny tak eksponowanej postaci)⁴⁹,

⁴⁷ M.in.: J. A. Chrościcki, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1974; B. Rok, *Zagadnienie śmierci w kulturze Rzeczypospolitej czasów saskich*, Wrocław 1991; tenże, *Człowiek wobec śmierci w kulturze staropolskiej*, Wrocław 1995.

⁴⁸ K. R. Prokop, *Rzymskokatolicki biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich...*, s. 164–168, 287–289. Także: W. F. Pawelec, *Biskupstwo chełmskie (szkic historyczny)*, cz. [6], „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 16 (1934) nr 11, s. 399 nr 53; M. Budziarek, *Kapucyni w Lublinie. Dzieje klasztoru w latach 1721–1864*, Warszawa – Lublin 1996, s. 134.

⁴⁹ *Series chronologica episcoporum Poloniae 1473–2023*, oprac. K. R. Prokop, Kraków 2023, s. 199–200. Zob. także: „Gazeta Poranna” R. 1838 nr 52 (z 23 II 1838), s. 1: „Zwłoki śp. arcy-pasterza naszego [tj. S. H. Choromańskiego] wystawione są w Pałacu Brühlowskim przy Placu Saskim. Eksportacja odbędzie się dziś o godzinie czwartej z południa do kościoła Świętego Krzyża [tj. misjonarzy-lazarystów], z którego jutro, po wielkim nabożeństwie żałobnym, do grobów kościoła Ojców Kapucynów na wieczny spoczynek zostaną przeniesione”.

jak i sufragana żmudzkiego Michała Chomińskiego, który po śmierci dnia 16 VII 1803 r. znalazł spoczynek u wileńskich bernardynów (zachowana kronika klasztoru tamtejszego konwentu kończy się na roku 1795, stąd próżno poszukiwać w niej faktografii dla tytułowej problematyki)⁵⁰. Natomiast w katakumbach na nowo wówczas założonym Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie pochowany został sufragan trocki z lat 1815–1819 Tadeusz Kundzicz (być może również i współczesny mu sufragan wileński Nikodem Puzyna) oraz greko-katolicki biskup orszański, a zarazem unicki sufragan wileński Adrian Hołownia⁵¹, podczas gdy w czasach już nam współczesnych na miejsce wiecznego spoczynku klasztoru cmentarz Zakonu Braci Mniejszych przy sanktuarium na Górze św. Anny obrał biskup pomocniczy opolski z lat 1970–1989 Antoni Adamiak (zmarły 25 I 2000 r.), a znów w świątyni–sanktuarium Matki Bożej Kalwaryjskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej pochowany został – zgodnie z wyrażoną w akcie ostatniej woli dyspozycją – kardynał Marian Jaworski (zmarły 5 IX 2020 r.), emerytowany arcybiskup metropolita lwowski. Ich pochówki sprawiły zatem, że oba te miejsca, związane z duchowymi synami św. Franciszka z Asyżu, dołączyły do liczby zlokalizowanych na ziemiach dzisiejszej Polski nekropoli biskupich⁵². Pełne zinwentaryzowanie tychże tudzież systematyczny opis, zawierający zarówno wskazanie na lokalizację i stan zachowania grobów, jak też wiadomości na temat wszelkiego rodzaju monumentów sepulkralnych, służących upamiętnieniu zmarłych hierarchów, stanowi wielce aktualny postulat badawczy, nie tylko mający posłużyć poszerzeniu dostępnej nam wiedzy o przeszłości, ale również dopomóc w otoczeniu rzeczonych miejsc troską (w tym zapobieżeniu możliwym dewastacjom) i zachowaniu pamięci o nich przez kolejne pokolenia.

STRESZCZENIE

W artykule zaprezentowano problematykę pochówków biskupich w nekropoliach – w szczególności świątyniach – powierzonych duchowym synom św. Franciszka z Asyżu na obszarze dawnego państwa polsko-litewskiego w czasach nowożytnych (XVI–XIX w.).

⁵⁰ *Kronika bernardynów wileńskich z lat 1761–1795*, oprac. K. R. Prokop, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica” 16 /1/ (2013), s. 61–105.

⁵¹ *Cmentarz Bernardyński w Wilnie 1810–2010*, pod red. R. Minkysa, [Wilno] 2013, s. 175 (Tadeusz Kundzicz), 180–181 (Adrian Pysznicki Hołownia).

⁵² *Necrologium episcoporum Poloniae*, s. 28, 136 (także s. 236–243).

Omówienia dokonano przy podziale wymagających uwzględnienia członków episkopatu na dwie grupy, z których pierwszą stanowią hierarchowie samemu wywodzący się z rodziny franciszkańskiej, natomiast drugą pozostali reprezentanci groma następców Apostołów, którzy jako miejsce wiecznego spoczynku obrali – dla różnych względów – te właśnie kościoły zakonne (ewentualnie przyległe do nich cmentarze). Co się tyczy pierwszej grupy, spośród tworzących ją siedemnastu biskupów (w tej liczbie dziewięciu franciszkanów konwentualnych, pięciu franciszkanów-obserwantów, dwóch kapucynów oraz jeden franciszkanin-reformata) w odniesieniu do dwunastu mamy do czynienia z pewnymi (dziewięć) lub hipotetycznymi (trzy) pochówkami we franciszkańskich nekropoliach, w przypadku natomiast pięciu – w innych lokalizacjach. Druga grupa obejmuje dwunastu hierarchów, którzy jakkolwiek reprezentowali duchowieństwo przeważnie diecezjalne (świeckie), a w pojedynczych przypadkach także zakonne innych reguł (po jednym cystersie oraz kanoniku regularnym św. Augustyna), troskę o własny pochówek zdecydowali się powierzyć duchowym synom św. Franciszka z Asyżu, co było warunkowane rozmaitymi przesłankami natury emocjonalnej tudzież dewocyjnej i z czym również wiązały się stosowne zapisy testamentowe (fundacje) na rzecz tychże miejsc kultu.

Słowa kluczowe: nekropolie w przedrozbiorowej Polsce; episkopat staropolski (XVI–XIX w.) – pochówki i formy pośmiertnej komemoracji jego członków; świątynie franciszkańskie oraz ich rola w życiu religijnym dawnego społeczeństwa stanowego.

FRANCISCAN BURIALS OF MEMBERS OF THE OLD POLISH EPISCOPATE (16TH–19TH CENTURY)

(Summary)

Among the necropolises located both in today's Poland and in the lands of the pre-partition Polish-Lithuanian Commonwealth, numerous are associated with religious temples, and among them those entrusted to the spiritual sons of St. Francis of Assisi. They are the eternal resting place not only of the friars, but also of representatives of the former elite, including the founders and benefactors of temples and monasteries. Their number also includes members of the Old Polish episcopate who, for various reasons, wished to be buried in Franciscan churches. Understandable with regard to these bishops, who themselves came from among the spiritual sons of St. Francis of Assisi, this kind of decision in the

matter of choosing a place of eternal rest was also made by several other members of the Polish-Lithuanian episcopate of the Old Polish era, who were not themselves Franciscans.

The current article briefly presents the title problem of burials in the churches of Franciscan bishops inscribed in the history of the Church in Poland in the modern era (16th–19th century), separately discussing the cases of hierarchs descended from the spiritual sons of St. Francis of Assisi, and separately those who were recruited from the diocesan clergy (also from other religious families). Where possible, efforts were made to point out the state of preservation of the burials of interest, as well as the forms of their commemoration. This text also calls for a complete inventory of bishops' graves from the area of present-day Poland, including moreover hierarchs buried outside its current borders.

Keywords: necropolises in pre-partition Poland; Old-Polish episcopate (16th–19th cent.) – burials and forms of posthumous commemoration of their representatives; Franciscan churches and their function in religious life of the former class society.

BIBLIOGRAFIA

- Ariès P., *Człowiek i śmierć*, Warszawa 1992
- Barącz S., *Rys dziejów Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce*, t. 2, Lwów 1861
- Bartko-Malinowska A., *O nieistniejących kościołach zamojskich*, „Nasza Przyszłość” 127 (2017), s. 201–219
- Birtz M. R., Kierein M., *Câtavea succesiuni apostolice catolice din România*, Cluj-Napoca 2011
- Bogacka K., *Ornamenta episcoporum. Społeczna historia i symbolika insygniów biskupich na ziemiach polskich 1801–1919*, t. 1–2, Warszawa 2021
- Borawska T., Rietz H., *Mikołaj Kopernik i jego świat. Środowisko – przyjaciele – echa wielkiego odkrycia*, Toruń 2017²
- Budziarek M., *Kapucyni w Lublinie. Dzieje klasztoru w latach 1721–1864*, Warszawa – Lublin 1996
- Bujak A., Rożek M., *Nekropolie królów i książąt polskich*, Warszawa 1991
- Chłosta J., *Słownik Warmii (historyczno-geograficzny)*, Olsztyn 2002
- Chrościcki J. A., *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1974
- Cmentarz Bernardyński w Wilnie 1810–2010*, pod red. R. Minkysa, [Wilno] 2013
- Dąbrowska E., *Nieznane groby średniowiecznych duchownych z kolegiaty p.w. śś. Piotra i Pawła w Kruszwicy*, „Studia Źródłoznawcze” 54 (2016), s. 21–29

- Decretales Summorum Pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum provincialium et dioecesanum Regni eiusdem ad summam collectae*, t. 2, ed. Z. Chodyński & E. Likowski, Posnaniae 1882
- Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, pod red. [P. Czaplewskiego], Pelplin 1928
- Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński i polski*, t. 2 – Konstantynopol IV • Lateran I • Lateran II • Lateran III • Lateran IV • Lyon I • Lyon II • Vienne (869–1312), wyd. A. Baron i H. Pietras, Kraków 2004; t. 4 – Lateran V • Trydent • Watykan I (1511–1870), wyd. A. Baron i H. Pietras, Kraków 2004
- Drażkowska A., *Odzież i insygnia grobowe biskupów przemyskich obrządku łacińskiego*, Toruń 2014
- Drażkowska A., *Problemy z identyfikacją XVIII-wiecznych pochówków biskupów przemyskich obrządku łacińskiego*, [w:] *Królowie i biskupi, rycerze i chłopci – identyfikacja zmarłych*, pod red. W. Dzieduszyckiego i J. Wrzesińskiego (*Funeralia Lednickie*, XVI), Poznań 2014, s. 241–247
- Fankidejski J., *Utracone kościoły i kaplice w dzisiejszej diecezji chełmińskiej podług urzędowych akt kościelnych*, Pelplin 1880
- Gacki J., *Benedyktynski klasztor w Sieciechowie według pism i podań miejscowych*, Radom 1872
- Gąsiorowski A., *Najstarsze polskie pochówki monarsze w świetle źródeł pisanych*, „Roczniki Historyczne” 55–56 (1989–1990), s. 85–93
- Gąsiorowski P. B., *Sanktuarium i klasztor w Skępem jako nekropolia*, „Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki Bydgoszczy i Regionu” 8 (2003), s. 180–213
- [Giżycki J. M.], *Wiadomość o dominikanach prowincji litewskiej*, Kraków 1917
- Glemma T., *Odnowienie klasztoru bernardynów w Lubawie przez biskupa chełmińskiego Piotra Kostkę*, wyd. K. R. Prokop, „Zapiski Historyczne” 62 (1997) nr 4, s. 113–122
- Główka D., *Majątek osobisty duchowieństwa katolickiego w Koronie w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 2004
- Grób Mikołaja Kopernika*, pod red. J. Gąsowskiego, Pułtusk 2010; *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika – dialog ekspertów*, pod red. M. Kokowskiego, Kraków 2012
- Gumula J., *Płyty nagrobne z kościoła franciszkanów w Krakowie*, „Spotkania z Zabytkami” R. 2003 nr 11, s. 12–15
- Hands Schuh L., Stolarek I., Juras A., Zeńczak M., Marcinkowska-Swojak M., Myszk A., Trzciniński D., Losik-Sidorska A., Wojtczak J., Philips A., Różański A., Dębski A., Kozłowski P., Matla M., Dobosz J., Jasiński T., Piontek J., Kóčka-Krenz H., Figlerowicz M., *W poszukiwaniu Piastów*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 14 (2016) nr 4, s. 63–77
- Herzig F., *Katedra, niegdyś kolegiata w Tarnowie, 1400–1900*, Tarnów 1900

- Instructionum fabricae et supellectilis ecclesiasticae libri II Caroli Borromei*, ed. M. Marinelli (Monumenta liturgica Consilii Tridentini • Monumenta, studia, instrumenta liturgica, t. 8), Città del Vaticano 2000
- Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII–XX wieku*, t. 1–2, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2010–2018
- Jakubinyi G., *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*, Gyulafehérvár 2004²
- Jasiński K., *Dominikańskie pochówki Piastów*, [w:] *Dominikanie w środkowej Europie w XIII–XV wieku. Aktywność duszpasterska i kultura intelektualna*, pod red. J. Kłoczowskiego i J. A. Spieża, Poznań 2002, s. 219–237
- Jasiński K., *Franciszkańskie pochówki Piastów*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 1 – *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, cz. 2–3 – *Franciszkanie na ziemiach polskich*, pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków 1989, s. 177–195
- Jurkowlanec T., *Nagrobki średniowieczne w Prusach*, Warszawa 2015
- Kantak K., *Sylwetki bernardynów poznańskich. Dwaj sufragani: Jakub Dziaduski i Maciej Marian Kurski*, cz. 1, „Kronika Miasta Poznania” 7 (1929) nr 2, s. 113–132; cz. 2, „Kronika Miasta Poznania” 7 (1929) nr 3, s. 180–194
- Kantak K., *Z dziejów franciszkanów poznańskich: Stanisław Franciszek Biegański, biskup bakowski*, „Kronika Miasta Poznania” 16 (1938) nr 1, s. 40–48
- Karczewski D., *Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w średniowieczu. Powstanie – rozwój – organizacja wewnętrzna*, Kraków 2012
- Katalog nagrobków piastowskich*, oprac. A. Losik-Sidorska, Poznań 2020
- Kędziora A., *Dawna architektura i budownictwo Zamościa*, Zamość 1990
- Kędziora A., *Encyklopedia miasta Zamościa*, Chełm 2000
- Klasztor franciszkanów w Woźnikach. Dzieje – ludzie – budowle*, pod red. P. Klinta i A. Pańczaka, Woźniki 2011
- Klasztor i kościół franciszkanów w Woźnikach. Dzieje – przewodnik – roczniki woźnickie*, pod red. A. Pańczaka, Grodzisk Wielkopolski 2021
- Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, pod red. H. E. Wyczawskiego, Kalwaria Zebrzydowska 1985
- Kopiczko A., *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, t. 2 – *Słownik*, Olsztyn 2000
- Korecki A., *Sanktuarium maryjne w Łąkach Bratniańskich*, Pelplin 2002
- Kowalkowski J., *Testament Andrzeja Batorego z 1599 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” R. 2012 nr 4, s. 647–664

- Kowalski W., „Pogrzebowe trudy” sandomierskich franciszkanów-reformatów w czasach staropolskich, „Pietas et Studium” 1 (2008), s. 69–104
- Kóčka-Krenz H., Pochówki królewskie w katedrze poznańskiej, „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski” 2 (2006), s. 39–55
- Krajewski M., *Dobrzyńska Częstochowa. Sanktuarium NMP Skępskiej, Matki Bożej Brzemiennej – Królowej Ziemi Dobrzyńskiej, Mazowsza i Kujaw. Na 525-lecie sprowadzenie do Skępego figury Matki Bożej (1496–2021)*, oprac. A. K. Sitnik i R. Prejs, Skępe 2021
- Krasny P., Kurzej M., *Mediolańskie instrukcje o budynkach i sprzętach kościelnych wydane na polecenie Karola Boromeusza i ich recepcja w Kościele katolickim*, Kraków 2021
- Kronika bernardynów wileńskich z lat 1761–1795*, oprac. K. R. Prokop, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica” 16 /1/ (2013), s. 61–105
- Kronika reformatów poznańskich*, wyd. J. Wiesiołowski, S. B. Tomczak i G. A. Wiśniowski, Poznań 2006
- Kroniki bernardynów poznańskich*, oprac. S. B. Tomczak i J. Wiesiołowski, Poznań 2002
- Kukliński W., *Miasto prywatne Klimontów i jego kościoły*, Sandomierz 1911
- Kumor B., *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, cz. 2, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 19 (1969), s. 271–351 [w osobnym odbiciu s. 65–145]
- Kumor B., *Obsada biskupstwa tarnowskiego w latach 1783–1807*, „Analecta Cracoviensia” 13 (1981), s. 425–442
- Kustusz G. A., *Nauka immakulistyczna biskupa Macieja Mariana Kurskiego*, „Studia Franciszkańskie” 6 (1994), s. 89–119
- Kwiatkowska B., Szczurowski J., „Biskupi” i inne osoby duchowne, [w:] *Królowie i biskupi, rycerze i chłopci – identyfikacja zmarłych*, pod red. W. Dzieduszyckiego i J. Wrzesińskiego (*Funeraria Lednickie*, XVI), Poznań 2014, s. 221–227
- Lewczuk J., *Poszukiwania późnośredniowiecznych pochówków książęcych w kościele parafialnym pw. Oczyszczenia NMP w Kozuchowie, gm. loco, pow. nowosolski*, „Adhibenda. Rocznik Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze” 5 (2018), s. 91–113
- Lex P., *Das kirchliche Begräbnisrecht historisch-kanonistisch dargestellt*, Regensburg 1904
- Lutyński K., *Kapituła katedralna w Poznaniu w XVI wieku. Organizacja i majątek*, Poznań 2000
- Łobozek M. M., *Pochówki u cieszyńskich bonifratrów w wiekach XVIII i XIX w świetle klasztornych archiwaliów*, Cieszyn 1998
- Mazurek J. A., *Bernardyni w Poznaniu 1455–1655*, „Studia Franciszkańskie” 4 (1991), s. 244–288
- Mądry W., *Nekropolie piastowskie jako symbol trwania pamięci o dynastii*, [w:] *Symbole władzy – władza symboli*, pod red. M. Dyras, B. Suchoń-Chmiel i T. Kwoki, Kraków 2014, s. 295–304

- Morariu B., *Series chronologica episcoporum Bacoviensium in Moldavia durante saec. XVII et XVIII*, „Commentarium Ordinis Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium” 37 (1940) nr 10, s. 279–285
- Necrologium episcoporum Poloniae*, oprac. K. R. Prokop, Kraków 2021
- Nomenclator bibliographicus episcoporum Poloniae 1320–2020*, oprac. K. R. Prokop, Kraków 2020
- Nowak A., *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 1 – *Biskupi i kanonicy*, Tarnów 1999
- Pawelec W. F., *Biskupstwo chełmskie (szkic historyczny)*, cz. [6], „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 16 (1934) nr 11, s. 386–400
- Piątkowski S., Szymanek A., *Parafia Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu 1425–2002. Monografia historyczna*, Zwolen 2002
- Piszc E., *Łąki Bratiańskie – najstarsze miejsce kultu maryjnego w diecezji chełmińskiej*, „Nasza Przyszłość” 34 (1971), s. 177–203
- Poczet biskupów katolickich w Mołdawii*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” n.s. 8 (1861), s. 151–162
- Poczet biskupów warmińskich*, pod red. S. Achremczyka, Olsztyn 2008
- Polonika w rzymskim «Protocollo consecrationum episcoporum et alia 1565–1662» z Archiwum Watykańskiego. Sakry biskupów polskich w Wiecznym Mieście w 2. poł. XVI oraz 1. i 2. tercji XVII w.*, wyd. K. R. Prokop, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 49 (2005), s. 199–208
- Poszukiwanie grobu Mikołaja Kopernika*, pod red. J. Gąssowskiego, Pułtusk 2005
- Prokop K. R., *Biskupi bernardyńscy w gronie biskupów–zakonników doby staropolskiej (XVI–XVIII w.)*, [w:] *Pięćset pięćdziesiąt lat obecności OO. Bernardynów w Polsce (1453–2003)*, pod red. W. F. Murawca i D. A. Muskusa, Kalwaria Zebrzydowska 2006, s. 237–264
- Prokop K. R., *Biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach litewskich i białoruskich dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów (do czasów I wojny światowej): Wilno • Żmudź • Inflanty • Smoleńsk • Mohylów • Mińsk • Wigry • Sejny (Augustów) • Janów Podlaski*, Warszawa – Drohiczyń 2015
- Prokop K. R., *Biskupi pomocniczy w diecezjach polskich w dobie przedtrydenckiej (2. poł. XIII–1. poł. XVI w.)*, Kraków 2002
- Prokop K. R., *Biskupi zachodniopomorscy (X–XX w.)*, Koszalin 2003
- Prokop K. R., *Duchowi synowie świętego Franciszka z Asyżu w gronie biskupów historycznych ziem polskich (XIII–XX w.). Przegląd prozopograficzny*, [w:] *W kręgu dziejów Kościoła i rodziny franciszkańskiej*, pod red. R. Prejsa, Warszawa 1999, s. 195–220
- Prokop K. R., *Episcoporum Poloniae coetus. Szkice prozopograficzne z dziejów hierarchii kościelnej na ziemiach polskich w minionych stuleciach*, Kraków 2017
- Prokop K. R., *Konsekracja biskupa Macieja Mariana Kurskiego. Przyczynek do biografii poznańskiego sufragana*, „Kronika Miasta Poznania” [64] (1996) nr 3, s. 236–242

- Prokop K. R., *Krakowscy wikariusze „in pontificalibus”, sufragani i biskupi pomocniczy (szkice biograficzne)*, Kraków 2022
- Prokop K. R., *Miejsca wiecznego spoczynku w dawnym prawodawstwie kościelnym (ze szczególnym uwzględnieniem pochówków biskupich)*, [w:] tenże, *Opuscula historico-ecclesiastica ad res gestas Poloniae veteris spectantia*, Kraków 2018, s. 408–449
- Prokop K. R., *Nekropolie biskupie w nowożytnej Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.). Prawodawstwo – lokalizacja pochówków – formy komemoracji*, Kraków – Warszawa 2020
- Prokop K. R., *Pasterze i rządcy diecezji mińskiej, pińskiej i drohiczyńskiej*, Drohiczyn 2006
- Prokop K. R., *Polscy biskupi dominikańscy. Słownik biograficzny*, Kraków 2013
- Prokop K. R., *Polscy biskupi franciszkańscy. Słownik biograficzny*, Kraków 2003
- Prokop K. R., *Rzymskokatoliccy biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów (do czasów I wojny światowej): Baków • Chełm (Krasnystaw) • Halicz • Kamieniec Podolski • Kijów • Lwów • Łuck • Przemyśl • Żytomierz*, Warszawa – Drohiczyn 2014
- Przybyszewski B., *Katalog kanoników krakowskiej kapituły katedralnej w XVIII wieku*, Kraków 2009
- Rok B., *Człowiek wobec śmierci w kulturze staropolskiej*, Wrocław 1995
- Rok B., *Zagadnienie śmierci w kulturze Rzeczypospolitej czasów saskich*, Wrocław 1991
- Rozwój kultu Matki Bożej inspirowany przez figurę Najświętszej Maryi Panny Skępskiej, Królowej Mazowsza, Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej*, pod red. A. K. Sitnika, Kalwaria Zebrzydowska 2018
- Series chronologica episcoporum Poloniae 1473–2023*, oprac. K. R. Prokop, Kraków 2023
- Skwara M., *Polskie drukowane oracje pogrzebowe XVII wieku. Bibliografia*, Gdańsk 2009
- Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 4, oprac. B. Stanaszek, R. Nowakowski i P. Tylec, Sandomierz 2019
- Sobieraj M., „*Sepultura saecularium*” u chełmskich reformatów, [w:] *Scientia et fidelitate*, pod red. T. Panfila, Lublin 2013, s. 579–593
- Sperka J., *Nekropolie możnowładcze w krakowskich klasztorach mendykanckich w średniowieczu*, [w:] *Mendykanci w średniowiecznym Krakowie*, pod red. K. Ożoga, T. Gałuszki i A. Zajchowskiej, Kraków 2008, s. 59–73
- Stanaszek B., *Diecezja sandomierska 1818–2018. Tradycje historyczne*, Sandomierz 2018
- Szybkowski S., *Kościeleccy ze Skępego herbu Ogon i ich protoplaści. Studium z dziejów późno-średniowiecznej rodziny możnowładczej*, Gdańsk 2018
- Szymański J., *Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465–1786*, Lublin 1962
- Testamenta episcoporum et canonicorum Posnaniensium*, coll. R. Weimann, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” 37 (1910), s. 1–42

Testamenty mieszczan wojnickich 1599–1809, wyd. P. Dymmel, Wojnicz 1997

Tota pulchra. 520. rocznica przywiezienia figury Matki Bożej Brzemiennej, Pani Skępskiej, z Poznania do Skępego: 1496–2016, pod red. C. J. Moryca, Kalwaria Zebrzydowska 2016

Tylus S., *W sprawie datacji śmierci niektórych biskupów kresowych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 70 (1998), s. 357–360

Vademecum chronologiczno-bibliograficzne do badań nad hierarchią Kościoła w Polsce i na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, oprac. K. R. Prokop, Kraków 2018

Wilczyński M., *Klasztor Świętego Kazimierza OO. Reformatów w Krakowie według archiwum tegoż klasztoru*, Kraków 1893

Wiśniewski J., *Biskupi sandomierscy*, Radom 1913

Wiśniewski J., *Dekanat kozienicki*, Radom 1913

Wiśniewski J., *Dekanat sandomierski*, Radom 1915

Wiśniewski J., *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich od 1186–1926 r. tudzież sesje kapituły sandomierskiej od 1581 do 1866 r.*, Radom 1926

Wojcieszak B., Duda Z., *Zarys dziejów kościoła i klasztoru franciszkanów-reformatów na Wyrwale w Woźnikach*, Opalenica 1998